

१ ४ १ त्वमग्ने मनवे दामवाशयः पुरुरवसे मुकृते
मुकृतरः १ शूत्रेण यत्पित्रोर्मुच्यसे पर्यात्वा पूर्व-
मनयन्नापरं पुनः ॥

१ ५ १ त्वमग्ने वृषभः पुष्टिवर्धन उद्यतस्तुवे भवसि
श्रवाय्यः १ य आहुतिं परिवेदा वषट्कृतिमेका-
युरगे विश आविवाससि ॥ ३२ ॥

अनुर्थीत्येवमाह त्वमग्ने मनवे इति । हे अग्ने, त्वं मनवे मनोरन्-
यहार्थं, दां युजोक्तं, दामवाशयः इन्द्रितवानसि, पुण्यकर्मभिः साधो
युजोक्त इति प्रकटितवानसि, मुकृते तव परिचरयद्भवते मुकृरवसे
पुरुरव एतन्नामकस्य राज्ञोऽनुग्रहार्थं, मुकृतरः, अतिज्ञेयं शौभन-
यककार्यभूः, यद्यदा पित्रोररुणोः आचम्य क्षिप्रमचनेन परिमुच्यसे
परिमृष्टो भवसि उत्पद्यस इत्यर्थः, तदानो त्वा अरुणोऽवतप्तं त्वा
पूर्वं वेद्याः पूर्वदेशे आनयन् आहवनीयत्वेन स्थापितवन्तः । पुनः
पश्चादपरं पश्चिमदेशं, आनयन् ग्राह्यपद्वरुदेव्यं चारितवन्त इत्यर्थः ।
अवाशयः, वाह इत्ये । पुरुरवसे, पुरुरवौतीति पुरुरवः, वषट्के,
अस्मात्, पुरसिच, पुरुरवा इत्यौणादिकसूत्राभ्यां पुरुरवस्य दीर्घा
रौतेरसिच निपात्यते । मुकृते, मुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु लजः (पां १ ।
२ । ८८ ।) इति क्षिप्रप्रत्ययः, ततस्तृक् । पित्रोः, उदात्तयोः इत्युवाच
(पां १ । १ । ०४ ।) इति विभक्त्येवदात्तत्वं । मुच्यसे, अदुपदेशात्-
सार्वधातुकारुदात्तत्वं, यद्यपि सतिशिशुसरननीयस्त्वमन्यत्र विह-
रत्येव इति वचनादिकरकसरः, सति शिशोऽपि चसार्वधातुकसरस्य
बाधको न भवति, तथापि धातुस्य बाधत एव । धातुस्य आस्य
इत्युक्तत्वात्, अतो यक एव सरे प्राप्ते व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ॥ ३ ॥

पुष्टोमृचमाह त्वमग्ने वृषभ इति । हे अग्ने, त्वं वृषभः कामावां
वर्जिता, पुष्टिवर्धनो यजमानस्य घृणादिपुष्ट्याभिरुज्जिहेतुः, उद्यतस्तुवे
उद्यततया कृषा युक्ताय यजमानाय, तदनुग्रहार्थं अवाय्यः, मर्त्यैः अव-
शीदो भवसि, वो यजमानो वषट्कृतिं वषट्कारयुक्तां आहुतिं
परिवेदं परितो जाशति यमर्पयतीत्यर्थः । एकायुर्मुखात्तममे

१६१ त्वमग्रे वृजिनवर्त्तनिं नरं सक्त्रन्पिपर्षि
विदधे विचर्षणे । यः शूरसाता परितक्म्ये धने
दभ्रेभिश्चित्समृता हंसि भूयसः ॥

प्रथमं तं यजमात्रं, तदनुविशस्तदनुगुणाः प्रजाः आविवासासि सर्वतः
प्रकाशयसीत्यर्थः । पृष्टिवर्धना, लघु वृद्धौ, अस्मात्सिजन्तात्, नन्दादि-
त्वात् ल्यः, निस्सरेणोत्तरपदस्याद्युदात्तत्वं, कृदुत्तरपदप्रकृतिसंस्वरत्वेन
स एव शिष्यते । उद्यतशुभे, यस्य उपरमे, अस्मात् उत्पूर्वात्, निष्ठा
(पां १।२।१०२।) इति क्तप्रत्यये, अनुदात्तोपदेशे (पां १।३।
२०।) इत्यादिना अनुनासिकसोपः, गतिदन्तरः (पां ४।२।३६।)
इति ऋतः प्रकृतिसंस्वरत्वं, उद्यता शुक् येनेति वज्रवीर्ये पूर्वपदप्रकृति-
संस्वरत्वं । वेद, द्यौर्गोऽतः फिङः (पां ४।२।१३५।) इति संज्ञित्वाद्यौ
दीर्घत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥ ३९ ॥

वृद्धीष्टमाह त्वमग्रे वृजिनवर्त्तनिमिति । हे विचर्षणे विशिष्ट-
आनयुक्तामे, त्व वृजिनवर्त्तनिं विज्ञतमार्गं सदाचाररहितं नरं मुखं,
सक्त्रन् सचर्षणे समवेतुं योग्ये, विदधे योग्ये कर्मणि, पिपर्षि पाज-
सि प्ररयसि वा, सत्कर्मनानुष्ठानमुक्तं करोषीत्यर्थः । यत्त्वं परि-
तक्म्ये परितो गन्तव्ये धने; धनवक्त्राणां प्रियतमे, शूरसाता शूरे
सम्भजनीये युदे, दभ्रेभिश्चित् अस्त्रैरपि शैर्ग्यरहितैः मुख्यैः, दभ्र
मर्भकमप्यस्येति याक्ताः, समृता सम्यग्युद्धमार्ते सति मद्गुणद्वारे
भूयसः प्रौढान् प्रतिपक्षिणः शत्रून् हंसि मारयति, ईदृशस्त्वमहि-
मेत्यर्थः । वृजिनवर्त्तनिं, वृजिना वर्त्तयिष्येति वज्रवीर्ये पूर्वपद-
प्रकृतिसंस्वरत्वं । सक्त्रन्, यच्च समवाये, अन्येभ्योऽपि दृष्टव्ये (पां १।
२।८५।) इति सनिङ्, भेज्प्रि कृति (पां ७।२।८।) इतीड्
प्रतिषेधः, न्यङ्कादित्यात्वत्वं । सुपां सुशुक् (पां ७।२।३६।) इत्या-
दिना कतन्वा लुक् । पिपर्षि, पू पाजशपूरणयोः, सिपि, सौ दिर्भाव-
ङ्गस्योदत्वङ्कादिशेषाः, अर्त्तिपिपर्षीत्य (पां ७।३।७३।) इत्या-
भ्यासत्वेत्वं । शूरसाता, शु गतौ, सुसिपिनीगान्दीर्वस्योवादिक्कट्
प्रत्ययान्त आद्युदात्तः, वनवनसम्भवाविवक्षात् स्तिप्रन्तः सानिप्रन्तः,
वनवनलनां सम्भवाः (पां ४।३।३९।) इत्यात्वं, शूरस्यां सतिः

१७१ त्वं तमग्ने अमृतत्वं उत्तमे मर्ते दधासि श्रवसे
दिवे दिवे । यस्तातृषाण उभयाय जन्मने मयः
कृणोषि प्रय आ च सूरये ॥

१८१ त्वं नो अग्ने सनये धनानां यशसं कारुं कृणुहि
स्तवानः । शृध्याम कम्भीपसा नवेन देवैधीवा-
पृथिवी प्रावतं नः ॥

सम्भजननवेति वज्रग्रीवा पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं, सुपां सुजुगित्यादिना
सप्तम्या ङादेशः । पदितकमे, तस्य वसने, अस्मादौद्यादिको भावे भक्, तद-
हंतीत्यादिप्रथमे, कृन्दसि च (पां ५ । १ । ६०) इति यत् प्रत्ययः । प्रादयो
गताद्यर्थे प्रथमयेति सूचवार्त्तिकेन समासे ऽथयपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
दमेभिः, दम्भे दम्भे, स्कायि तद्यीत्यादिना औद्यादिको रक्, वज्रं कृन्द-
सीति भिक्ष येसादेशाभावात् । सन्मता, गतिरनन्तरं (पां ६ । २ । ४६) ।
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं, पूर्वपदाकारः । हंसि, हन्तेः सिपि, नन्वाप-
दानास्य भक्षि (पां ८ । २ । २४) इत्यनुस्वारः । यदुत्तयोगादनिघातः ।
भूयसा, वहेर्लोपो भू च वहेः (पां ६ । ४ । १५८) इति वज्रशब्दादुत्त-
रस्य ईयसुन ईकारलोपो वहेर्भूभावाच्च, गित्वादाद्युदात्तत्वं । ६ ।

सप्तमीश्रवमाह त्वं तमग्न इति । हे अग्ने, त्वं तं मर्ते तद्याविधं तत्त्वे-
द्भिर्न सनुष्यं, दिवे दिवे प्रतिदिनं, अवसे अन्तार्थं, उत्तमे अमृततवे
उत्कृष्टे मरुतरहिते पदे, दधासि धारयसि । वो यजमानः उभयाय
जन्मने द्विविधजन्मार्थं, द्विपदास्तुष्यदाश्च जाभायेत्यर्थः, तादृषाणो
ऽतिशयेन दृष्ट्यायुक्तो भवति, तस्मै सूरये अविधाय यजमानाय, मया
सुखं, यवै सुखं तन्मय इति अत्यन्तरात्, प्रयच्छ अन्नमपि, आह्नयोपि
सर्वतः करोषि । तादृषाणः, जिह्वा शिपासायां, शिटः शानज्जा
(पां ६ । २ । १०६) इति शिटः शानआदेशः, चित्वादसीदात्तत्वं,
संहितायां दीर्घस्यान्वयः । कृणोषि, कृवि हिंसाकरयवोच्च, धिन्वि-
कृखीरच (पां ६ । २ । ८०) इति उः प्रत्ययः, चादिकोपे विभावा
(पां ८ । १ । ६१) इति नितातप्रतिषेधः । ७ ।

वज्रमीश्रवमाह त्वं वो अग्न इति । हे अग्ने, यजमानः सुयमानस्तं

१६१ त्वं नो अग्ने पित्रोरूपस्थ आ देवो देवेधनवद्य
जागृविः१ तनूकृद्धेऽधि प्रमत्तिष्य कारवे त्वं कल्याण
वसु विश्वमेऽपिषे ॥

नोऽस्मान्, धनानां सन्तये द-न-ये, यशसं यशोयुक्तं, कार्यं कर्मणाङ्ग-
तौरं युक्तं, क्षमिषि जुह । नवेन नूतनेन अयसा प्राप्तमेन त्वहतेन मुनेन,
कर्म यागदानादिरूपं, ऋध्याम बज्रयामहे, यावाएधिवी उभे
देवते, देवेरन्त्यैः सष्ट, नोऽस्मान् प्राप्तं प्रवर्धेण रक्षतं । यशसं, अर्ध-
आदित्वादन्प्रत्ययः, अत्ययेन प्रत्ययात् पूर्वस्योदात्तत्वं, यद्वा सर्वप्राति-
पदिकेभ्यः क्त्वा वक्तव्य इति वार्त्तिकेन यशस्यश्वादात् क्षिप्, तस्य
प्रत्ययान्तस्य सनाद्यन्तात् धातुसञ्ज्ञायां, क्षिप् च (पां ३ । २ । ७६ ।)
इति क्षिप्प्रत्ययान्तप्रातोः सति शिङ्लत्वात्, प्रातोः (पां ६ । १ । १६९ ।)
इत्यन्तोदात्तत्वं । क्षमिषि, उतअप्रत्ययाच्छन्दो वा वचनमिति सूत्र-
वार्त्तिकेन हेतुमभावः । स्तवानां, उद्यादयो वज्रकमिति वज्रकवचनात्
सम्मानयः स्तुव इत्यौगादिकश्चनेन केवलसौतेरप्यान्तप्रत्ययः, उपा-
दित्वादाद्युदात्तत्वं । ऋध्याम, ऋधु रुद्धौ, वज्रं रुन्द्सीति विकरञ्चस्य
जुह्, वासुट उदात्तत्वं । यावाएधिवी, दिवो धावा (पां ६ । १ ।
९६ ।) इति यावादेशः, आमन्त्रिताद्युदात्तत्वं ॥ ८ ॥

वज्रमीष्टवमाह तन्नो अयम इति । हे अयनवद्य दीधरहितग्रे,
देहेषु सर्वेषु मध्ये, जाग्रद्विर्जागरूकत्वं, पित्रोर्मातापितरूपधोर्द्याया-
एधियोऽपस्ये समीपस्थाने वर्त्तमानः सन्, नोऽस्मान् तनूजत् मुलरूप-
घटीरक्षारी देवो भूत्वा, आवेधि बुधस्य अनुष्टुप्प्रत्ययः । तथा
कारवे कर्मकर्त्रे वज्रमानाय, प्रमत्तिष्य अनुष्टुप्प्रत्ययप्रकृतमतिरुक्तस्य
भवेति शेषः । हे कल्याण मङ्गलरूपग्रे, त्वं विश्वं वसु सर्वमपि धनं,
ओषिषे वज्रमानार्थमावपसि । उपस्य, सुपि स्यः (पां ३ । २ । ७ ।)
इति तिङ्गतेः कः प्रत्ययः, प्रातो लोप इति च (पां ६ । ७ । ६७ ।) इत्या-
कारणायः, मयदृष्टादीनां रुन्द्स्युपसङ्ख्यानमिति वार्त्तिकेन पूर्वपदा-
न्तोदात्तत्वं । जाग्रविः, जाग्र निजावये, जाग्रू सु जाग्रथः क्षिप्रित्वौगा-
दिकश्चनेन क्त्वावययः, नित्वादाद्युदात्तत्वं । वेधि, बुध अवगमने,
वज्रं रुन्द्सीति शपो जुह्, वा रुन्द्सि (पां ३ । ७ । ८८ ।) इति

११०। त्वमग्रे प्रमतिस्त्वं पितासि नस्त्वं वयस्कृतव
जामयो वयं । सं त्वा रायः शतिनः सं सहस्रिणः
सुवीरं यन्नि व्रतपामदाभ्य ॥ ३३ ॥

१११। त्वमग्रे प्रथममायुमायवे देवा अकृण्वन्नुषस्य
विशपतिं । इलामकृण्वन्मनुषस्य शासनीं पितुर्य-
त्पुत्रो ममकस्य जायते ॥

हेरपितृत्वस्य विकल्पितत्वेन पित्र्वादङ्घ्रिष्वे सति, अङ्घ्रितस्य (पां १।०।
१०१।) इति हेर्धिरादेशः, लघूपधगुणः, धातेरन्ध्रलोपश्चान्दस्य ।
प्रमतिः, मन ज्ञाने, क्षिप्ति, अनुदात्तोपदेशे वमति (पां १।०।१०१।)
इत्यनुनासिकलोपः, प्रकृष्टा मतिर्धस्येति वङ्गनीचौ पूर्वपदप्रकृति-
स्वरत्वं । ओषिषे, टुवप् बीजतन्तुसन्ताने, चान्दसे जिटि, यासःसे (पां
१।०।८०।) इति से आदेशः, वचिस्त्रियजोदीनाश्चिन्ति (पां १।
१।१५।) इति सम्प्रसारणपरपूर्वत्वे, दिर्भाबहृणादिशेषौ, क्वादिनिब-
भादिट् ॥ ६ ॥

दशमीवृत्तमाह त्वमग्रे प्रमतिरिति । हे अग्रे, त्वं प्रमतिरस्मदनु-
ग्रहस्त्वप्रकृतमतिवृत्तोऽसि, तथा त्वं नोऽस्माकं पिता याज्ञकोऽसि,
तथा त्वं वयस्कृतं व्यावृष्यप्रदोऽसि, वयमप्यनुकृतात्तारक्तव जामयो
वन्धवः, हे अदाभ्य केनाप्यहिंसनोधाग्रे, सुवीरं शासनपुरुषयुक्तं व्रतमा
कर्म्मणः याजकं त्वां, शतिनः शतसङ्ख्यायुक्ता रायो धनानि संयन्ति
सम्यक् प्राप्नुवन्ति, तथा सहस्रिणः सहस्रसङ्ख्याताः रायो धनानि
संयन्ति प्राप्नुवन्ति । सुवीरं, वङ्गनीचौ, नञ्सुभ्भां (पां १।१।१७१।)
इत्युत्तरपदात्तोदात्तत्वे प्राप्ते, वीरवीर्या च (पां १।१।१२०।)
इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अदाभ्य, दभिः प्रकृत्यन्तरमस्तीति कौबिदाङ्गः,
इमेऽस्येति वक्तव्यमिति वार्त्तिकेन ध्यत् ॥ १० ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये
वर्गस्यैवो वर्गः ॥ ११ ॥

एकादशीवृत्तमाह त्वामम इति । हे अग्रे, त्वां प्रथमं पुरा देवा
आवसे, आधोर्मनुष्यरूपस्य नञ्बस्य शतज्ञामकाराजविशेषस्य आर्युं
मनुष्यरूपं विशपतिं सेनापतिं अक्षयत्तन् ज्ञतवन्तः, तथा मनुष्यस्य मनोः

११२१ त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मघोनो रक्ष
तन्वस्य वन्द्य १ ज्ञाता तोक्स्य तनये गवाभस्य-
निमेषं रक्षमाणस्तव व्रते ॥

इहां एवमानधेयाम्बुर्को ग्रासनी धर्मोपदेशकर्त्री अक्षयवत् कृतवन्तः,
तथाच वैत्तिरीयैराज्ञायते, इहा वै मानवी वक्षानुकाशिन्यासीदिति ।
वाजसनेयिनोऽप्येवमामनन्ति प्रयाजानूयाजानां मध्ये मानवकल्पय
मया सर्वानवाप्स्यसि कामानिति सामनुमन्वधादिति । यत् यदा
ममकस्य मदीयस्य हिरण्यरूपसम्पन्निनो यः पिताङ्गिराक्तस्य पितुः
पुत्रो जायते, तदानीं हे अग्ने, तमेव पुत्ररूप आसीदिति श्रेष्ठा ।
आयवे, यद्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति वार्तिकेन चतुर्थी । नऊवस्य, नह-
वस्यने, नहिकलिहन्तिजसिन्ध उषजित्वाद्यादिकस्येव उवच्प्रत्ययः,
उषादितादायुदात्तं । विप्रपतिं, धरादिभ्यश्चसि वङ्गणं (पां ६ । १ ।
१६६ ।) इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । मनुषस्य, * मनोर्जातावन्धतौ पुङ्क् च
(पां ४ । १ । १६१ ।) इति मनोरूपप्रत्ययः, पुमागमश्च, आदिहजौ प्राप्तायां
सखां, सर्वे विधयश्चसि विकल्पन्त इति परिभाषया वाङ्मणकादृङ्-
भावः, पूर्वपदाद्युदात्तत्वं । ग्रासनी, शिष्यतेऽनयेति ग्रासनी, करवाधि-
करवायोश्च (पां ४ । १ । ११० ।) इति करवे ल्युट्, टिङ्गाणञ्द्वयसङ्गण-
(पां ४ । १ । १५ ।) इति ङोप्, जित्सुरेवाद्युदात्तत्वं । ममकस्य, ममे-
दमित्यर्थे, तस्येदं (पां ४ । १ । १२० ।) इत्ययि कृते, तवकममकावेक-
वचने (पां ४ । १ । १ ।) इत्यक्षन्धस्य ममकादेशः, सञ्ज्ञापूर्वको विधि-
इतिक्व इति परिभाषया ह्यभावः, यत्तयेनाद्युदात्तत्वं ॥ ११ ॥

वादश्रीमन्महाह त्वं नो अग्न इति । हे वन्द्य वन्दनीयाग्ने देव,
त्वं, तव पायुभिस्तदीयैः पावनैर्मघोनो धनयुक्तान् नोऽस्मान् रक्ष,
तथा तन्वस्य तन्वः पुत्रदेवानपि रक्ष, तोक्स्यस्वाक्षदीयपुत्रस्य
वसन्तयोऽस्त्यौषादिकस्य व्रते त्वदीये कर्मणि अनिमेषं निरन्तरं
रक्षमाणः सावधानो वर्तते, तस्मिन् या गावः सन्ति तासां गवां
जाता रक्षन्तोऽसि, ईदृशस्य तवाकमस्यो विभु वस्त्यमित्यर्थः । मघोनः,

* मनेर्निदित्युप च विनादाद्युदात्तत्वं, धंङा । मनेर्निदित्युप च वाङ्मणकादृङ्भावा-
पुत्र्येवाद्युदात्तत्वं, से । क्तवयेयपदलिङिः पालिचिपकता ।

११३१ त्वमग्ने यज्यवे पायुरक्षरोऽनिवङ्गाय चतुरक्ष
इध्यसे । यो रातहव्योऽवृकाय धायसे कीरेबिन्मन्त्रं
मनसा वनोषि तं ॥

असि, अयुवमघोनामतद्धिते (पां ६ । ३ । १३३ ।) इति सम्प्रसारणं ।
तन्मः, सुपां सुपो भवन्तीति वक्ष्यमिति वार्तिकेन असौ असादेशः ।
प्रथमयोः पूर्वसवर्णं (पां ६ । १ । १०१ ।) इति पूर्वसवर्णदीर्घस्य,
दीर्घाञ्जसि च (पां ६ । १ । १०५ ।) इति प्रतिषेधः, उदात्तस्य रित-
वोर्यमः स्वरितोऽनुदात्तस्य (पां ८ । १ । १४ ।) इत्यादिना स्वरितत्वं,
असि हि, उदात्तयोगो ह्यपूर्वात् (पां ६ । १ । १०७ ।) इति विभक्त्यु-
दात्तत्वं स्यात् ॥ १९ ॥

अयोदशीन्वचनाद् त्वमग्ने यज्यवे इति । हे अग्ने, त्वं यज्यवे यज्यो-
र्वजमागस्य पायुः पायकः, अन्तरः सनीपवर्ती सन्, अनिवङ्गाय
दक्षोभिरसम्बन्धाय यज्ञाय चतुरक्षः दिक्चतुष्टयेऽपि इन्द्रियस्थानी-
वज्ज्वालायुक्त इध्यसे दीप्यसे, अष्टकाय अहिंसकाय धायसे पायकाय
तुभ्यं, रातहव्यो दत्तहविर्यो यजमानोऽस्ति, कीरेबिन् स्तोतुरेव सतस्यस्य
सम्बन्धिन् मन्त्रं त्वदीयस्तोत्ररूपं, मनसा त्वदीयेन चिन्तनं, वनोषि
वाचसि । यज्यवे, यजिमनिगुन्धिदसिजनिभ्यो युच् इत्यौगादिक
बुच्प्रत्ययः, कषादित्वाद्युदात्तत्वं । पायुः, ज्वापाणिमिस्त्रादिसाध्य-
भूम्भ उञ् इत्यौगादिक उञ्प्रत्ययः, आतोयुक्चिच्छ्रुतोः (पां ६ । १ ।
१२८ ।) इति युगाग्रमः । अनिवङ्गाय, वङ्ग सक्ते, न विद्यते सक्ते यथेति
वङ्गनीचौ, गजसुस्थौ (पां ६ । २ । १०२ ।) इत्युत्तरपदानोदात्तत्वं ।
चतुरक्षः, चत्वार्यंशोभि ज्वालाकृपाभि यस्यासौ चतुरक्षः । वङ्गनीचौ,
सकष्यादयोः स्त्राङ्गात्सम् (पां ५ । ४ । ११९ ।) इति समासान्तः वच्-
प्रत्ययः, चित्त्वादन्तोदात्तत्वं । धायसे, वहिहाधान्भ्यश्चन्दसीकौबादिको
ऽसुन् प्रत्ययः, सिदिसमुक्तोः, आतोयुक्चिच्छ्रुतोः (पां ६ । १ । १२८ ।)
इति युगाग्रमः । कीरेः, कृत संज्ञक्ये, अस्मात् यज्ज्वालादश्च हरित्यौगादिक
इप्रत्यये, बिलोपे, आतोऽन्यनोपश्चान्दसः । मन्त्रं, मन्त्रि गुप्तभावज्ञे,
पचाशच्चि, कषादिषु पाठाशद्युदात्तत्वं । वनोषि, वनु याचने, तना-
दिकृष्ण जः (पां ६ । १ । १८६ ।) इत्युभयस्य, प्रत्ययस्य च ॥ १९ ॥

११४१ त्वमग्न उरुशंसाय वाघते स्पार्हं यद्रेवणः परमं
वनेोषि तत् १ आधस्य चित्प्रमतिरूच्यसे पिता
प्र पाकं शास्ति प्र दिशो विदुष्टरः ॥

अतुर्दृष्टोन्मथमाह त्वमग्रे उरुशंसायेति । हे अग्रे, त्वं उरुशंसाय
वज्रभिः स्तोतव्याय वाघते ऋत्विजं, तदुपकारार्थं स्पार्हं स्पृहणीयं
परममुत्तमं यन्नेकलो धनमस्ति, तद्धनं वनेोषि अनुष्ठात्वा जभतामिति
कामयसे, तथा त्वं आधस्य चित् सर्वतो धारणीयस्य दुर्बलस्य यज-
मानस्यापि प्रमतिः प्रकृत्युद्भूयुक्तः पिता पाकस्त इत्यभिज्ञेयस्यसे,
तथा विदुष्टरोऽतिशयेनाभिज्ञत्वं पाकं शिरुं, पोतः पाकोऽर्भको
हिम्भ इत्यभिधानात्, यास्कोऽप्येवमाह पाकः प्रकृत्यो भवति, तथाविधं
यजमानं प्रशास्ति प्रकर्षेणानुशिष्टं करोषि, तथा दिशः प्राच्यादिकाः
प्रशास्ति त्वदीयशासनाभावे अनुष्ठातृणां विभ्रमः स्यात्, तथाच
श्रूयते, देवा वै देवैर्जनमध्यवसाय दिशो न प्राजानन्निति सभ्रमो
दक्षिणदिग्गतेऽग्निमानिवर्तते । तदपि तथैवास्मात्, पृथ्वां सस्तिमयजम्या-
धीमेव तथा दिशं प्राजानन्नग्निना दक्षिणां सोमेन प्रतीर्षो सवित्रोदीधी-
मिति । एतरेयियापि तथैवास्मात्, अथो एतं वरमदृशोत मयेव प्राची-
न्दिशम्याजानन्नग्निना दक्षिणानिति । उरुशंसाय, शंसं स्तुतौ, शस्यत
इति शंसः, नार्मन्धि घञ्, नित्यरेखाद्युदात्तत्वं, ह्रदुत्तरपदप्रकृतिसंर-
त्नेन स एव शिष्यते । स्पार्हं, स्पृहासम्बन्धि, तस्येदं (पां ७ । १ ।
१२० ।) इत्यर्थप्रत्ययः । रेक्णाः, रिचिर् विरेचने, रिचेर्धनेधिचेत्तौत्वा-
दिकोऽसुनप्रत्ययः, चकारात्प्रत्ययस्य गुडागमः, चञोःकुचिष्यतेः (पां
७ । १ । ५९ ।) इति कुत्वं । आधस्य, ध्रै ह्रसौ, आतच्छोपसर्गे (पां १ ।
१ । १३६ ।) इति कप्रत्ययः, आदेश उपदेशे ऋति (पां ६ । १ । ४५ ।)
इत्यात्वं । शास्ति, शास्त अनुशिष्टौ, अदादित्वाच्चापो लुक्, सिपः
यित्वादनृदात्तत्वे भातुस्वरः, पाकश्च प्रशास्तीति, अत्र चार्थो गम्यते, अतः,
आदित्योपे विभावा (पां ८ । १ । ६१ ।) इति प्रथमा तिष्ठिभक्ति
र्न निहन्ते । विदुष्टरः, विदुष्ट्यात्तरपि, अवसमादीनि कन्दसि
(पां १ । ४ । १० ।) इति भसञ्ज्ञायां, वसोः सम्भसारणं (पां ६ । ४ ।
१११ ।) इति सम्भसारणं, परदूर्बलं, शास्ति वसि घञीनाच् (पां ८ ।

११५१ त्वमग्ने प्रयतदक्षिणं नरं वर्मेव स्यूतं परि-
पासि विमृतः । स्वादुक्षया यो वसतौ स्थानकृज्जी-
वयाजं यजते सोमपा दिवः ॥ ३४ ॥

३।६०।) इति बत्वं, तदपः पित्वादनुदात्तत्वे वसोः खरेणोक्ताद
ऊदात्तः ॥ १७ ॥

यद्यदग्नीष्टवमाह त्वमग्ने प्रयतदक्षिणमिति । हे अग्ने, त्वं प्रयत-
दक्षिणं येन यजमानेन ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा दत्ता, तादृशं नरं पुरुषं
यजमानं, विमृतः सर्वतः, परिपासि सम्यक् प्राणयसि, तज्ज दृष्टान्तः,
स्यूतं निश्चिन्तनेन सूक्ष्मभिः सम्यक्प्रियादितं वर्मेव, यथा खदग्रं बुद्धे
प्राणयसि वदत् । स्वादुक्षया स्वादन्नवान्, वसतौ निवासभूते सम्यग्ने,
स्थानकृत् अतिथीनां सुखकारी यो यजमानो जीवयाजं जीवयजन-
सहितं यज्ञं, यदा जीवनिष्पाद्यं यज्ञं यजते अमृतिकृति, स यज-
मानो दिवः स्वर्गस्थोपमा दृष्टान्तो भवति, यथा स्वर्गोऽनुष्ठातृन्
सुखयति, तथा त्वमप्युत्तिमादीनित्यर्थः । स्यूतं, विदु तन्नुसन्ताने, निष्ठा
(पां ३।२।१०२।) इति क्तः, यस्य विभावा (पां ७।२।१५।)
इति इट्प्रतिषेधः, क्लोः शृङ्गनासिके च (पां ६।४।१६।) इति
वकारस्य ऊठादेशः । स्वादून् छदतीति स्वादुक्षया, छदतिर्दत्तिकर्मा,
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते (पां ३।२।७५।) इति मनिन्, निष्पादाद्यु-
दात्तत्वे क्लदुत्तरपदप्रकृतिसरत्वं वज्रग्रीवौ व्यग्रयेन । जीवयाजं,
जीवाप्तृविज इत्यन्ते दक्षिणाभिः पूज्यन्त इत्यधिकरणे घञ्,
कुत्वाभावश्चाम्दसः, यदा जीवैः पशुभिर्याजमं जीवयाजः, प्राणयते-
घञ्, खेरनिटि (पां ६।४।५१।) इति मिलोपस्य, अच्चा मरश्चिन्
(पां १।१।५०।) इति क्कानिवद्भावात्, चञोः कुपिष्यते।
(पां ७।३।५२।) इति कुत्वाभावः, चाधादिखरेणोत्तरपदान्तो-
दात्तत्वं । सोमपा, सोऽपि सोमे चेत् पादपूरकं (पां ६।१।१३०।)
इति संज्ञितायां शोर्लोपः । दिवः, ऊर्ध्वं (पां ६।१।१७९।)
इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥ १५ ॥ इति प्रथमस्य द्विविधं अनुसंधानं
वर्गः ॥ ३४ ॥

११६१ इमामग्रे शरणिं मीमृषो न इममध्वानं यम-
गाम दूरात् १ आपिः पिता प्रमतिः सोम्यानां
भूमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानां ॥

११७१ मनुष्यदग्ने अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययातिवत्सदने
पूर्ववच्छुचे १ अच्छ यास्यावहा दैव्यं जनमासादय
बर्हिषि यक्षि च प्रियं ॥

इमामग्र इत्यनया अनाहिताभिरातिर्व्यं कृत्वा स्वाभावाङ्गिं
मुञ्ज्यात्, अङ्गिरो वृषीति खण्डे एवमनाहिताभिर्दग्ध इमामग्रे
शरणिं मीमृषो न इति सूत्रितं, तामेतां सूक्ते षोडशीन्मन्त्रमाह इमा-
मग्र इति । हे अग्ने, त्वं गोऽस्मत्सन्मन्त्रिनोमिमामिदानीं निष्पादितं
शरणिं हिंसां व्रतलोपरूपां, मीमृषः क्षमस्व, तथाप्रिदोनादिरूपां
त्वदीयसेवां परित्यज्य दूरादूरदेशं यमिममध्वानमगास गतवन्त-
स्त्वमपि क्षमस्वेति श्रेयः । सोम्यानां, सोमाह्वाणामनुष्ठातृणां मर्त्यानां
त्वमाप्यादिगुणयुक्तोऽसि, आपिः प्रापशोचः, पिता पाचकः, प्रमतिः
प्रकृतमननयुक्तः, भूमिर्भूमकः कर्मनिर्वाहक इत्यर्थः, अङ्गिरादङ्गि-
कारो अनुमिष्टया प्रत्यक्षो भवसीत्यर्थः । शरणिं, षड् हिंसायामि-
त्यस्मादौणादिकोऽग्निः प्रत्ययः । मीमृषः, मम सितित्वायां, अस्मात्सौ-
चङ्गिं गुणे प्राप्ते, नित्यं कन्दसि (पां ७ । ४ । ८) इत्युपधाष्टकारस्य
मकारादेशः, यिलोपे दिर्भावह्लादिशेषोदत्वसन्वद्भावेत्वदीर्घ-
त्वानि, तिङ्कृतिङः (पां ८ । १ । २८) इति निघातः । अगाम, इण-
गवौ, इणो गा कृङि (पां २ । ३ । ४५) इति गादेशः, गातिस्थापु-
याभूषः (पां १ । ७ । ७७) इति सिधौ लुक्, अङामम उदात्तः ।
ममिः, भूम्य अनवस्थाने, अग्नेः सम्भसारणशैत्यौणादिक इत्युपधाय,
सम्भसारणे परपूर्वत्वं, इगुपधाप् क्तिदित्यनुवृत्तेः, कित्वाकृणप्रतिषेधः,
नित्वादाद्युदात्तत्वं ॥ १६ ॥

सप्तदशीन्मन्त्रमाह मनुष्यदग्र इति । हे सृच्ये सृजियुक्ताङ्गिरोऽङ्गिरशीव
हविरागयनाय तत्र तत्र गमनशोकाग्ने, अहं आभिसुख्येन, सदने देव-
वचनदेशे वाहि गच्छ, तत्र यत्परो दृष्टान्तः, मनुष्यत्वं, यथा मनु-

१ १८ १ एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्य शक्ती वा यत्ने
चक्रमा विदा वा १ उत प्रणेथभिवस्यो अस्मान्तं
नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥ ३५ ॥

रनुकानदेवे गच्छति, अक्षिरक्षत्, यथा अक्षिरा गच्छति, यथातिवत्,
यथा यथातिर्नाम राजा गच्छति, पूर्ववदग्रे च, पूर्वपुनश्च यथा
गच्छन्ति, अथवा, अन्वादीनां यत्ने यथा त्वं गच्छसि तद्वत् । शक्ता च
दैवं देवतासमूहस्य अन्वभावश्च, अक्षिन् अस्मंस्थानय, आनीय
वर्हिषि आसीर्वादर्भे आसादय तान्देवानुपवेशय, उपवेश्य च प्रिय-
मभीष्टं वर्हिषसि च देहि । मनुज्यत्, तेन मुक्तं श्रियाचेदितिः (पां ५ ।
१ । ११५) इति प्रथमार्थे वतिः, तत्र तस्येव (पां ५ । १ । ११६ ।)
इति वक्ष्ये वा वतिः, अयस्मयादित्येन भक्तानुतासभावः । प्रथमस्तस्य,
यवनक्षिरक्षदित्यादियु । वक्ष, द्योऽतस्तुः (पां ६ । १ । ११५ ।)
इति संहितायान्दीर्घः । यत्ति, जोटि, वज्रं हन्वतीति श्रयो मुक्,
सेर्हपिच (पां ३ । ४ । ८७ ।) इति सेर्हभावश्चाह्वसः, वलवत्ये ॥ १७ ॥

साधिवयने कृतौ उतासम्भरणीयायामिदौ अर्धोर्ध्वस्यतेः युदी
ऽनुवाक्या एतेनाय इत्येवा, । दर्शपूर्वमासाध्यामिद्वेति 'ख्ये' एते-
नामे ब्रह्मणा वावृधस्य ब्रह्म च ते भातवेदो नमस्वेति सूचितं, तामेतां
सूक्तेऽष्टादशीत्यत्रमाह एतेनामे ब्रह्मवेति । हे अग्ने, एतेनास्मत्प्रेरितेन
ब्रह्मणा मन्त्रेण वावृधस्य अभिष्टजो भव, शक्ती वा, विदा वा, अस्मादी-
यशक्त्या आसादीयमानेन च, ते वक्, यत् स्तोत्रं, अक्षम वयं कृतवन्तः,
एतेन ब्रह्मणेति पूर्वनाम्नयः । उत अपि च, अस्मान् अनुकान्तिन्,
अभिवस्यो वसुमत्तरत्नजस्यं जेयः, प्रणेधि प्रक्षेप्य प्रापवसि, नोऽस्मान्,
नाजवत्या प्रभूताग्रमुक्त्या, सुमत्या अनुकानविवधया प्रोभनमुक्ता,
संरुज संशोजय । वावृधस्य, वधु द्यौः, जोऽष्टाभमः, वज्रं हन्वतीति
प्रपः सुः, दिर्भावद्वयदिशेभोददत्तानि, अन्धसस्य संहितयां दीर्घश्चा-
ह्वसः । ब्रह्मी, ब्रह्म ब्रह्मै, क्षिन्, सुपां सुमुक् (पां ७ । १ । ३६ ।) इत्या-
दिना कृतीवावाः पूर्वसमर्पदीर्घत्वं, क्षिन्ने नित्यादाद्युदात्तत्वं । विदा,
सावेकाचः (पां ६ । १ । ११८ ।) इत्यादिना कृतीयाया उदात्तत्वं ।
वेधि, जीन् प्रापये, वज्रं हन्वतीति श्रयो मुक्, उपसर्गादसमासेषि

दार्चिमास्तूतं ।

१११ इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचं यानि चकार
प्रथमानि धञ्जी । अहन्नहिमन्वपस्ततर्द प्र वक्षणा
अभिनत्पर्वतानां ॥

बोमदेशस्य (पां ८ । ४ । १४ ।) इति कर्त्तृ । सुमन्ता, मन्वधातोः क्तिन्
प्रत्ययः, मन्क्लिप्तास्त्वान् (पां ६ । २ । १५१ ।) इत्यादिभोज्यदा-
नोदात्तत्वं प्रथमाध्याये प्रपञ्चितं, उदात्तयकोहलपूर्वात् (पां ६ । १ ।
१०४ ।) इति विभक्त्येवदात्तत्वं ॥ १८ ॥ इति प्रथमस्य द्वितीये पक्ष-
त्रिंशोऽङ्गः ॥

इन्द्रस्य नु वीर्याणीति पक्षदशर्थं सूत्रं, अङ्गिरसो हिरण्यरूप ऋषिः,
त्रिकुपकन्द इन्द्रो देवता, इन्द्रस्य पक्षोभेत्वनुक्रमशिका, अभिद्योमे माध्व-
न्दिनसवने निष्कैवल्यस्योत्तमस्य इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति निबिडानी-
यसूत्रं । निष्कैवल्यस्योत्तमस्य इन्द्रस्य नु वीर्याणीत्येतस्मिन्नेन्द्रो निबिडस्य-
ध्यादिति । विषुवत्यपि तस्मिन् शस्त्रे रतदिनियुक्तं, विषुवान्दिवा कीर्त्तं
इति सूत्रे सूत्रितं इन्द्रस्य नु वीर्याणीत्येतस्मिन्नेन्द्रो निबिडं शस्त्रेति ।
महाव्रते निष्कैवल्येऽप्यसदेव विनियुक्तं । रायन्तरो दक्षिणः पक्ष इति
सूत्रे चयस्यः यतोः यद्गृह्यतोः कारोलीन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति ।
तत्र प्रथमाम्बुमाह इन्द्रस्य मिति । वक्षी वक्ष्युत्तेन्द्रः, प्रथमानि पूर्व-
सिद्धानि यानि मुखानि, वीर्याणि पराक्रमयुक्तानि कर्माणि चकार,
अस्त्रेन्द्रस्य, तानि वीर्याणि, नु क्षिप्रं, प्रवोचं प्रवर्षीमि, कानि वीर्याणि,
तदुच्यते, अर्हि मेघं यच्च न हतवान्, तदेतदेवस्वीर्यं । अतु पश्चात्,
अयो अश्वानि ततर्द हिंसितवान्, भूमौ पातितवानित्यर्थः, इदं द्वितीयं
वीर्यं । त्वर्यतानां प्रवर्षसम्बन्धिनीः, वक्ष्याः प्रवक्ष्यन्तीनां नदीः, अभिनत्,
भिन्नवान्, क्रूरदयसङ्घर्षेण प्रवर्षितवानित्यर्थः, इदं तृतीयं वीर्यं ।
एवमुत्तरमापि असूत्रं । वीर्याणि, शूर वीर विक्रान्तौ, शस्त्रात्, अचो
यत् (पां ६ । १ । ८७ ।) इति यत् प्रत्ययः, येरनिडि (पां ६ । ४ ।
५१ ।) इति निचोपा, विस्तरितं (पां ६ । १ । १८५ ।) इति
अदितत्वं, यतोऽनायः (पां ६ । १ । २११ ।) इत्याद्युदात्तत्वं न
भवति, आद्युदात्तत्वे हि नु प्रत्येन वञ्चनीयौ, आद्युदात्तं यत् कश्चि

१२१ अहन्नुहिं पर्वते शित्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रं स्वयं
ततस्तु वात्रा इव धेनवः स्यन्दमाना अंजः समुद्र-
मवजग्मुरापः ॥

(पां ६।२।११८।) इत्यनेनैवोत्तरपदाद्युदात्तस्य सिद्धत्वात्, वीरवी-
र्यौच (पां ६।२।१२०।) इति पुनस्तद्विधानमनर्थकं स्यात्, अतो
ऽवगम्यते यतोऽजाव इत्याद्युदात्तत्वं वीरशब्देन प्रदर्शित इति, अतः
परिशेषात् सिद्धरितमिति प्रत्ययस्य स्वरितत्वमेव, यकारेण सिद्धदेव
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । वीचं, अस्यतिथिस्त्वान्तिभ्योऽङ् (पां ६।
१।१२।) इति ज्ञेयकादेशः, वज्रत्वं ह्रस्वस्यमाभ्योगेऽधि (पां ६।१।
७५।) इत्यङ्भावः, यङ्प्रत्ययादनिघातः । अहन्, हन्विंसामन्तोः,
हन्तेर्लङ्, अडागमे, वङ्प्रतिवादेशे, इत्यञ् (पां ६।१।१००।) इति
इकारलोपे, ह्रस्वाभ्योदीर्घात्पुनिस्यष्टत्वं च (पां ६।१।१००।)
इति तकारलोपः । अहिं, आङ्यूर्वाङ्गोः, आङि निहनिष्ठां प्रत्य-
येत्यौचादिक इत्यप्रत्ययः, आङोऽङ्प्रत्ययश्च, वातेर्लङ्, सप्तमे खञ्जो-
दात्त इत्यौचादिकस्य जाभ्यां ङित्वं, पूर्वपदोदात्तत्वात्पुनरुल्लङ्घ्यते, ततश्चिन्तो-
पे पूर्वपदस्योदात्तत्वं । ततर्ह, ऊ ङदिर् चिंसानादरयोः, तिङ्प्रतिङः (पां
८।१।२८।) इति निघातः ॥ १ ॥

द्वितीयान्वयमाह अहन्नहिमिति । पर्वते, शित्रियाणं आश्रितं,
अहिं मेघं, अहन् हतवान्, अस्मै इन्द्राय, स्वयं वज्रं वीरवीर्यं, यथा,
ह्रस्वमीचं सुखं, तदा विजयस्मै, वचं, ततस्तु आहूतवान्, तेन वचो-
मेघे भिन्ने सति, स्यन्दमानाः प्रकम्बयुक्ता आपाः, समुद्रं, अंजः समुद्रं
अवजग्मुः प्राप्ताः, तथ दृष्टान्तः, वात्रा इव धेनवः, वचं प्रति हन्मा-
रणेपेता धेनव इव, यथा धेनवः सहस्रा वत्सगृहे गच्छन्ति तद्वत् ।
शित्रियाणं, जिष्णु सेवार्थाः, निङ्गः कामश्च, दिर्भावहणादिभ्योऽवका-
देशाः, पितः (पां ६।१।११६।) इत्यन्योदात्तत्वं । अमं, अ गतौ,
अस्मात्पूर्वात्, अहकोर्णात् (पां ६।१।१२७।) इति अत्,
सङ्ख्यापूर्वको विधिरनित्य इति ह्रस्वभावः, यदा च ह्रस्वोऽपतापयो-
दित्यकार्यं अति पूर्ववदुद्यभावः, सिद्धरितं (पां ६।१।१०५।) इति
स्वरितत्वं । वात्राः, प्राशस्त्य इति वाचाः, वाङ् शब्दे, स्फादितव्य-

१३१ वृषायमाणोऽधृणीत सोमं त्रिकदुकेष्वपिबत्सु-
तस्य १ आ सायकं मधवादत्त वज्रमहन्नेनं प्रथ-
मजामहीनां ॥

१४१ यदिन्द्राहन्प्रथमजामहीनामान्माथिनाममिनाः
प्रेत मायाः १ आत्सूर्यं जनयन्धामुषासं तादीत्रा
शत्रुं न कित्ना विवित्से ॥

आथीनादिको दक्षप्रत्ययः । कम्भः, जसि, जमहन० (पां ६ । १ ।
८८ ।) इत्यादिनोपजातोयः ॥ १ ॥

इतीयाम्बमाह वृषायमाण इति । वृष इव आचरन्निम्नः, सोमं,
अधृणीत इतवान्, त्रिकदुकेषु ज्योतिष्टोम गोष्टोम आयुष्टोम इत्ये-
वंत्रामकाक्षयो यागाक्षिषदुका उच्यन्ते, तेषु सुतस्य अभिषुतस्य, सोमं
सोमस्यांघ्रं, अपिबत् पीतवान् । मधवा धनवानिन्द्रः, सायकं वर्यं,
आदत्त शीघ्रतवान्, तेन वक्ष्येव अहीनां मेवानां मध्ये, प्रथमजां
प्रथमोत्पन्नं रत्नं मेधं, अहन् इतवान् । वृषायमायाः, वृष इव आचरन्,
कर्तुः अहर्षजोषयः (पां ३ । १ । ११ ।) इति अहर्षप्रत्ययः, अज्ञातान्-
घातुक्तयोर्दीर्घः (पां ७ । १ । १५ ।) इति दीर्घः, अदुपदेशाद्वातोदत्तो-
दात्तत्वे अहन्ताद्वातोदत्तोदात्तत्वं । सायकं, विष् वक्ष्यते, सिनोसोति
सायकाः, एतुन्, कित्स्वरैवाद्युदात्तत्वं । प्रथमजां, प्रथमं जायत इति
प्रथमजाः, अत एव खनकमगमोषिट् (पां ३ । २ । ६० ।) इति षिट्-
प्रत्ययः, विवित्तेरनुनासिकस्थान् (पां ६ । १ । ७१ ।) इत्यात्वं ॥ १ ॥

चतुर्थीश्चमाह यदिन्नेति । अत अपिच, हे इन्द्र, यत् यदा,
अहीनां मेवानां, प्रथमजां प्रथमोत्पन्नं मेधं, अहन् इतवानसि, आत्
तदनन्तरं, माथिनां मायोपेतानां अक्षुराकां सम्बन्धिनीर्मायाः,
प्रेमिनाः प्रहर्षेण दाशितवानसि । आत् अनन्तरं, सूक्ष्मं, उषासं उषा-
कासं, धामाकाक्षयं, जनयन्नुत्पादयन्, आचरकमेधनिवारणेन प्रकाश-
यन् वर्यसे । तादीत्रा तदानां, आचरकात्प्रकाराभावात् शत्रुं वातकं
वैरिणं, न विवित्से कित्, त्वं न वक्ष्यवान् शत्रु । अहन्, हन्नेर्नञि
अहान्ने, चक्षुषि, इषयः (पां ३ । १ । १०० ।) इति इषादन्ते,

१५१ अहन्वृत्रं वृत्रतरं वंसमिन्द्रो वज्रेण महता
वधेन । स्वन्धांसीव कुलिशेनाविवृक्षणाहिःशयस
उपपृक् पृथिव्याः ॥ ३६ ॥

अहन्वाभ्यो दीर्घास्तुतिस्तद्वत् हव् (पां ६।१।६८) इति तकार-
लोपः, अडाग्रस उदात्तः, बहुलयोगादभिव्यासः । माधियां, माधा-
हन्वस्य गोष्ठादिषु पाठात्, ग्रीष्ठादिभ्यश्च (पां ५।२।११६) इति
मत्वर्थाव ऋनिः । अमिनाः, मीन् हिंसारां, कैवादिकाः, मीनातेर्नि-
ग्रमे (पां ७।३।८१) इति प्रसृतम् । तादीक्षा, तदासीमित्यस्य
पुषोदरादिवाङ्मयविपर्ययः । क्षिज्, निघातस्य च (पां ६।१५।१६) इति दीर्घत्वम् । विविक्षे, विदूष्य जाभे, क्वादिनिघमप्राप्त इह् अकवेन
न भवति ॥ ४ ॥

पञ्चमीष्टपमाह अहन्वृत्रमिति । अयमिन्द्रो, वज्रेण, महता वधेन
वज्रेण स्वन्धादितो यो महान् वधस्तेन वज्रेण, वृत्रतरं अविश्रयेन
कोक्षागमावरणं अन्धकाररूपं, यदा, वज्रैरावरणैः सर्वान् शत्रून्तरत्,
तं वृत्रं यतद्रामकं असुरं, कंसं विगतांसं, क्षिज्वाङ्मयं भावति तथा
अहन् हतवान् । अंसश्चेदे दृष्टान्तः, कुलिशेन कुठारैश्चाविवृक्षा
विशेषतश्चिह्नानि स्वन्धांसीव, यथा वृक्षस्वन्धांश्चिह्ना भवन्ति तद्वत्,
तथा सति, अहिर्हन्तः, पृथिव्याः पृथिव्यपरि, उपपृक् सामीप्येन
सम्पृक्तः, शयते शयनशरीरेति, क्षिज्क्वाकवद्भूमौ पततीत्यर्थः । वृत्रतरं,
इतु वर्तने, स्थायितव्यत्वादिना भावेऽप्यौष्ठादिकं दक्षप्रत्ययान्तो
वृत्रशब्दः, वज्रेणावरणेन सर्वं तरतीति वृत्रशब्दः, तरतेः पञ्चाद्यच्,
प्रदादिभ्यश्चिह्नं वज्रणं (पां ६।२।१६६) इत्युत्तरपदान्तादात्तत्वं,
तरपि तु अत्ययेन । कंसं, वज्रग्रीष्ठा पूर्वमवप्रकृतिस्वरूपे प्राप्ते, उदात्तस्य-
रित्येवार्थः स्वरितोऽनुदात्तस्य (पां ८।२।४) इति स्वरितत्वं,
वधेन, हन्वस्य वधः (पां ६।१।५६) इति भावे अप्, तत्त्वमिन्द्रो-
ज्जेन धातौर्बधादेर्वा, स चान्तादात्तः, अन्धस्याकारस्य, अतो जोषः (पां
६।४।४८) इति जोमे, उदात्तनिघातस्यैव प्रत्ययस्योदात्तत्वं ।
विवृक्षा, यो वधुं हृदने, कर्मणि निघाते कृप्रत्ययः, यस्मा विभावा
(पां ७।२।१६) इति इह्प्रतिषेधः । ओदितश्च (पां ८।२।

१६। अयोडेव दुर्मदः ॥ हि जुहे महावीरं तुवि-
नाधमृजीषं । नातारीदस्य समृतिं वधानां सं
रुजानाः पिपिष इन्द्रशत्रुः ॥

३३।) इति परत्वाविधानत्वं, ततो, त्रयम्भरुमृजमृजः (पां ५।
२। ३६।) इत्यादिना मत्वे प्राप्ते, निष्ठादेशवत्त्वस्य प्रत्यये विधिव-
सिद्धौ बलवत् इति धातुिकेन अत्यरत्वाभावात् घत्वं न भवति, कुत्वे
कर्त्तव्ये तदसिद्धमेवेति, योः कुः (पां ८। ९। १०।) इति कृत्वं, प्रेम्-
न्दसि वज्रत्वं (पां ६। १। ३०।) इति प्रेर्लोपः, मतिरनन्तरः (पां ६।
२। ३७।) इति मतेः प्रत्यसिद्धत्वं । अयमे, वज्रत्वं कन्दसि (पां
२। ३। ३९।) इति अयोः कुगभावः । अयिषाः, उदात्तमयोः ह्यपूर्वात्
(पां ६। १। १००।) इति विभक्त्येवदात्तत्वं ॥ ५ ॥ इति प्रथमस्य
द्वितीये घट्टिर्गो वगः ॥ ३६ ॥

अधीन्यमाह अयोडेवेति । दुर्मदो दुर्मदोपेतो वर्धयुक्तो रुजः,
अयोडेव योऽरुहित इव, इज्जं आहिजुजे आह्वयान् खलु, कीदृशमिज्जं
महावीरं, मुग्धैर्महान् भूत्वा प्रीर्योपेतं । तुविनाधं बहूनां बाधकं ।
मृजीषं प्रभूतामपार्जकं । अयोडेवस्योन्मत्तस्य सम्पत्तिगो ये अयुवधाः
सन्ति तेषां वधानां, समर्पितं सङ्गमं नातारीत्, पूर्वोक्तो दुर्मदस्तदीतुं
नाशयतीत् । इन्द्रशत्रुः, इन्द्रः अयुवधोतयो यस्य रुजस्य तादृशो रुजः,
इन्द्रोऽयुवधो, नदीषु प्रसृतः सन्, रुजानाः नदीः सन्निपिषे सम्पत्-
तिरुजान्, सर्वान् लोकानाद्ययतो रुजदेहस्य पतेन नदीनां कूलानि,
तत्तत्त्वं पाषाणादिबलं पूर्वोभूतमिज्जर्थः । अयोडेव, न विद्यते
वेदज्ञास्येति वज्रवीर्यै, नन्मुग्धां (पां ६। १। १०१।) इत्युत्तर-
वधानोदात्तत्वं, समासान्तविधेरनिवृत्त्यात्, वद्यतव (पां ५। ३।
१५३।) इति अयभावः । जुजे, जेन् स्याज्जायां ज्ञेये च, अयवत्तस्य च
(पां ६। १। १६।) इति सम्पत्सादर्थं, उवडादेशभावव्यान्दसः,
वडा, कन्दस्युभयथा (पां २। ३। ११०।) इति सार्वधातुसङ्गच्छाधी,
अ मुवोः सार्वधातुके (पां ६। ३। ८०।) इति यडादेशः, अय
अयवत्तप्रविधेरुक्तमिज्जभावात् अयामुवोधाप्राप्तीयते, इत्यवधा हि
आयुजानः सुप्रतीक इत्यादिषु वडादेशो न स्यात् । न चैवं सति, सातवे

१७ १ अपादहस्तो अपृतन्यदिन्द्रमास्य वज्रमधि
सानौ जघान १ वृष्णो वधिः प्रतिमानं बुभूषन्पु-
रुत्रा वृत्रो अशयद्वास्तः ॥

अने कामिन्नादावधि तथा स्यादिति वाच्यं, अनेनामाभावात्, हरने-
काचोऽसंयोगपूर्वकं (पां ६।४।२१) इति सूत्रात्, अनेकाच इति हि
तथानुवर्तते, प्रत्ययसरेकासोदात्तत्वं । हि च (पां ८।४।१०१) इति
निघातप्रतिषेधः । महावीरं, महाशाली वीरचेति महावीरः,
आत्महतः (पां ६।१।४६) इत्यादिना चार्त्वं । मुविबाधं, मुवीन्
बद्धन् बाधत इति मुविबाधः, बाध विचोढने, पचाद्यच्, लटुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वं । सञ्जतिं, तादौचनितिसञ्जतो (पां ६।२।५०)
इति गतो प्रकृतिस्वरत्वं । राजानां, राजो भक्ते, यजन्ति कूषानीति
रजानां नद्यः । राजानां नद्यो भवन्ति यजन्ति कूषानीति यावत् ।
अथवेन प्रानच्, मुदादिभ्यः झः (पां ६।१।७७) इति प्रपञ्चयः,
तुमभावश्चान्दसः, अमुपदेशकसार्धधातुकांमुदात्तत्वे दिक्स्वरत्वरः ।
प्रियिधं, प्रितु सचूर्जने, अथवेन णिट्, इन्द्रश्च, वज्रप्रीतौ पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं । ६ ॥

सप्तमीश्वरमात्रं अपादहस्त इति । अयात् वक्ष्ये हिमन्वात् यादह-
चितः, अहस्तो हस्तरचितो हस्तः, इन्द्रमुद्दिश्य, अस्तमित्यत् एतनां युजं
येष्टत्, दोषाधिक्येन वज्रधा विद्धोऽपि युजं न परित्यक्तवानित्यर्थः,
अस्य हस्तपादधीनस्य हस्तस्य, सानौ पर्यंतसारुसदृशे प्रौढस्तम्भे, अत्रि
उपरि, वयं आजगाम इन्द्र आभिमुख्येन प्रक्षिप्तवान् । अशक्तस्यापि
युद्धेच्छायां दृष्टान्ताः, अत्रिन्दिप्रमुखा मुदयः, वज्रो रेतःसेवन-
समर्थस्य पुमान्तरस्य प्रतिमानं यादहस्तं बुभूषन् प्राप्तुमिच्छन्, वया
न ज्ञकोति तद्वद्वमिति शेषः । स हस्तः, पुत्रश्च वज्रस्त्वयवेतु, वक्ताः
विविधं क्षिप्तसाहितः सन्, अश्वयत् भूमौ पतितवामित्यर्थः । अयात्,
वज्रप्रीतौ यादहस्तस्यान्तपोपशान्दसः । अहस्तः, वज्रप्रीतौ, नज्जुत्वा
(पां ६।२।१७२) इत्युत्तरपदासोदात्तत्वं अपृतन्यत्, लुप
आत्मनः आच् (पां ६।१।७१) इति आचप्रपञ्चः, अथअरएतनस्य-
चिञ्चोपा (पां ७।४।३६) इति एतनाग्रन्दसम्बन्धाच्चारजोः ।

१८१ नदं न भिन्नममुया शयानं मनोरुहाणा अति-
यन्त्यापः१ याचिदृत्रो महिना पर्यतिष्ठतासामहिः
पत्सुतः शीर्बभूव ॥

बभूवन्, सनिग्रहगुहोच्च (पां ७।२।७२।) इति इदमतिवेधः।
पुत्रता, देवममुयापुत्रपुत्रमर्त्यो द्वितीयासप्तम्योर्गुह्यं (पां ५।३।
५६।) इति सप्तम्यर्थे नाप्रत्ययः। अशयत्, अत्ययेन परस्मैपदं,
वज्रं हन्तीति प्रयो जुगभाषः। अतः, असु सोपय इत्यस्यान्वयः
हः, यस्य विभाषा (पां ७।२।१५।) इति इदमतिवेधः, अतिर-
नन्तरं (पां ६।२।७६।) इति गतेः प्रकृतिसंज्ञकं, संहितायां,
उदात्तसहितवोदकः अदितोऽनुदात्तस्य (पां ८।२।७।) इति पर-
स्यानुदात्तस्य अदितत्वं ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः नदं न भिन्नमिति। अमुयां पृथिव्यां, शयानं पतितं
अतं वृत्तं, आपो जलानि, अतिवन्ति अतिक्रम्य गच्छन्ति, तत्र दृष्टान्तः,
भिन्नं वज्रं भिन्नं कृष्णं नदं न सिन्धुनिव, यथा कृष्टिकाये प्रभूता
आपो नद्यः कृष्णं भित्वा अतिक्रम्य गच्छन्ति तदन्तः। कीदृशा आपः,
मनोदहाया नृणाञ्चित्तमारोहन्त्यः, पुरा वृत्रे जीवति सति तेन
निबद्धा मेघाः स्थित्वा आपो भूमौ कृष्टा न भवन्ति, तदानीं नद्यां
मानसः स्थिते, मृते तु वृत्रे निरोधरहिता आपो वृत्रशरीरमुल्लङ्घ्य
प्रवहन्ति, तदा कृष्टिकाभेन समुष्णान्धनीत्यर्थः, तदेतदुत्तरार्द्धेन
स्पष्टीक्रियते, वृत्रो जीवन्नदशायां, महिना सक्तीयेन महिना, याचित्
वा वृत्र, मेघगता आपः, पर्यतिष्ठत् परिहृत्य क्षितवान्, अहिर्बुध्नो
मेघस्थासामयां पत्सुतः शीः, पादस्थाधः प्रधातो बभूव, यद्यप्ययां
पादो नास्ति, तथाप्यद्विर्ब्रह्माभिबद्धितत्वात्पादस्थाधःशयनमुप-
पत्तेः। भिन्नं, भिदो, रदायां निष्ठतो नः पूर्वस्य च दः (पां ८।२।७२।)
इति दकारस्य नकारः। अमुया, सुपां सुबुन् (पां ७।२।६६।)
इत्यादिना सप्तम्या याच्नादेशः। शयानं, शीकः सार्वधातुजगुणे धावो-
र्धित्वात्सार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुसदः। वहायाः, बहवीजमभानि
प्रादुर्भावे च, अत्ययेन शानच्, कर्त्तरि क्यि प्राप्ते, अत्ययेन शः, अति-
त्यमज्जमज्ञासमिति वचनान्मभावः, अदुपदेशात्सार्वधातुकानु-

१६१ नीचावया अभवद्वृत्तपुत्रेन्द्रो अस्या अव वध-
 उभार १ उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीद्वानुः शये
 सहवत्सा न धेनुः ॥

दासत्वेन विकारवत्सरे प्राप्ते अत्ययेन धातुकारः । महिना, मज्ज-
 पूजायां, सर्वधातुभ्य इन् इत्यौत्वादिक इत्यन्तः, अत्ययेन विभक्त्यवदा-
 तत्वं । यदा महिना महिना, मज्जपूजस्य पृथ्वादिषु धातात् तस्य
 भाव इत्येतन्मिहार्थे, पृथ्वादिव्य इमनिष्ठा (पां ४ । १ । १२९१) इति
 विश्वस्येन इमनिष् पठ्यतः । ठेः (पां ४ । ४ । १४६१) इति टिप्पणीः ।
 चितः (पां ४ । १ । १४६१) इत्यन्तोदात्तत्वं, इतोऽप्येवचने अतोऽपि सति
 उदात्तनिष्ठसिक्तरेण तस्योदात्तत्वं, मकारलोपश्चात्त्यसः । यत्पुतःशीः,
 पादस्याधः श्रेत इति यत्पुतःशीः, क्षिप् च (पां ८ । २ । ७५१) इति
 क्षिप्, श्रुति, पद्मेमास इतिशसन्तुतन्मोवन्तकृत्तुद्वारात्सम्प्र-
 सिषु (पां ४ । १ । ४३१) इति पादशब्दस्य यदादेशः, अस्मिन्नुपे प्रसप्त-
 अतिव्यतिरिक्तत्वेनात्र प्रथमिशब्दः प्रकारवचने, तेन श्रवादेशोक्त-
 त्वापि देशादेशो भवतीत्युक्तत्वात्, मध्ये तु इतिशब्दोपपन्नश्चात्त्यसः
 यदा पादशब्दस्य सप्तमीवचने यदादेशो कृते, इतराभ्यांऽपि दृष्टार्थं
 (पां ४ । १ । १४१) इति सप्तम्यर्थे तत्सिक्तवत्स्य वृत्तभावश्चा-
 न्यसः ॥ ५ ॥

नवमीवचमाह नीचावया इति । वृत्तपुत्रा वृत्तः पुत्रो यस्या मातु
 सेयं माता वृत्तपुत्रा, नीचावया अभावमात्रा हता अभवत्, पुत्रं यदा
 दाम्भितुं देहस्योपरि तिरस्त्री पतितवतीत्यर्थः, तदा नीमवनिष्ठा
 अस्या मातुः, चव अधोभास्ते, वृत्तस्योपरि वधार्जनसाधनमायुधं, उभार
 प्रवृत्तवान्, तदा नीः, धर्मात्मा उत्तरा उदरिस्थिता आसीत्, पुत्र
 पुत्रस्तु अधरोऽधोभास्त्रित आसीत्, सा च यानुदीनयो वृत्तमाता इति
 अवा प्रवर्तं वृत्तवती, तत्र दृष्टान्तः, धेनुर्बोकप्रसिद्धा गौः सप्तवत्या न
 यदा मत्स्यसंहिता प्रवर्तयतीति तद्वत् नीचावयाः, वेतिर्वादतीति वधो
 वायुदौर्वादिषो अपि प्रवर्तः, अथो वयसो यस्याः सा नीचावयाः, अत्र
 इत्यादुत्तरस्या विभक्तौ, यदा सुवो भवतीति वचनात् इतोऽप्येवचने
 देशः, अत्र, (पां ४ । ४ । १४३१) इत्याद्यादौपे, औ (पां ४ । १ । १३८१)

११०१ अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये
निहितं शरीरं१ वृत्रस्य निण्यं विचरन्त्यापो
दीर्घं तम आशयदिन्द्रशत्रुः ॥ ३७ ॥

इति दीर्घत्वं, अश्वेन्द्रस्य सर्वनामस्थानं (पां ६।१।१७०।) इति
तस्योदात्तत्वं, समासे जुगभावश्चाण्डसः, वज्रग्रीवौ पूर्वपदप्रकृतिसुखत्वं,
वधा, मीमा निक्षेपा वयसो यस्याः सा, पूर्वपदस्य दीर्घश्चाण्डसः। वधः,
हन्त्यतेऽनेनेति वधः, अमुनि हन्तेर्वधादेशः, निष्वादाद्युदात्तत्वं। अस्मात्,
ह्ययहोर्भण्डसीति सूत्रवार्तिकेन भत्वं। सू, मूङ् प्राक्कर्मविभोक्ते,
सूते भर्भं विमुच्यतीति सूमाता, क्षिप् च (पां ७।२।७६।) इति क्षिप्।
दानुः, दो अथखड्गे, दाभाभ्यामुद्विजौडादिको नुः प्रत्ययः, निदिक्षपक-
र्थेवादाद्युदात्तः। ह्यये, धीङ् सप्र, कटका आदेशे, टित आत्मनेपदानां
टेरे (पां ३।४।७६।) इत्येत्वं, जोषस आत्मनेपदेषु (पां ७।१।
७९।) इति तयोपे, ग्रीकःसार्वधातुके गुणः (पां ७।४।१९।) इति
गुणे अवादेशः ॥ ६ ॥

दशमीसूत्रमाह अतिष्ठन्तीनामिति। वृत्रस्य शरीरं, आपो विच-
रन्ति विशेषेण उपर्याज्जम् प्रवहन्ति, कीदृशं शरीरं निण्यं निर्गमधेवं,
अप्यु मधत्वेन मूढत्वात्कीनापि न चायते, यतदेव स्पष्टीक्रियते, काष्ठाना-
मपां मध्ये निहितं निक्षिप्तं, कीदृशानां काष्ठानां अतिष्ठन्तीनां अच-
क्षितिरहितानां, अनिवेशनानां स्थानरहितानां, प्रवहस्यसभावत्वा-
देवासां मनुष्यवन्न जापि क्षितिः सम्भवति। इन्द्रशत्रुर्द्वयो कजमण्ये
शरीरे प्रक्षिते सति, दीर्घं तमो दीर्घनिमासार्धं मरत्वं यथा भवति तथा
आशयत् सर्वतः प्रतिशब्दान्। अतिष्ठन्तीनां, अशयपूर्वपदप्रकृतिसुखत्वं।
अनिवेशनानां, निविश्यत्यक्षिमिति निवेशनं स्थानं, वदमाधिकरज्योश्च
(पां ३।३।१९७। इत्यधिकरज्ये श्रुट्, तत्रहितानां, वज्रग्रीवौ, मन्-
सुन्दी (पां ६।२।१७२।) इत्युत्तरपदानोदात्तत्वं। ज्ञान्वा क्षिप्वा इति
काष्ठाः दधोदरातिः। निक्षिप्तं, मतिरमन्तरः (पां ६।२।७६।) इति-
भूतिः प्रक्षितिसुखत्वं। अथ वाक्कः, अतिष्ठन्तीनां अनिवेशनमात्रानामित्त-
व्यावदायां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरं तेषः, शरीरं प्रक्षालेः प्रक्षाले-
र्वा कृपस्य निण्यं निर्गमं विचरन्ति विजायन्त्यापो दीर्घं प्रायते

११११ दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः
पणिनेव गावः१ अपां विलम्बपिहितं यदासी-
द्वृत्रं जपन्वा अप तद्वार॥

कर्मकर्मोत्पत्त्यादायदायते दम्भप्रवृत्तलो रुचो मेव इति नैषात्तात्पर्याद-
इत्येतिहासिका इति ॥१०॥ इति प्रथमस्य द्वितीये सप्तभिर्गोवर्गः ॥ १०॥

इकारदशीत्यथमाह दासपत्नीरिति । दासपत्नीर्दासो विन्दोऽप्य-
वयहेतुर्दशः पतिः क्षामो यासान्ताः दासपत्नीः, अवयवादिगोपाः
अहिर्बभौ गोपा दक्षन्तो यासान्ताः, गोपनं नाम क्लृप्त्वादेन यथा न
प्रवृत्तिस्तथा निरोधनं । एतदेव स्पष्टीक्रियते, आपो निरुद्धा
अतिष्ठन्ति । यत्र दृष्टान्ता, पणिनेव गावः, पणिनामकोऽसुरो गा
अपवृत्त विन्दे स्थापयित्वा विन्दुद्वारमाच्छाद्य यथा निरुद्धवांस्तथेत्यर्थः ।
अपां यत् विभं प्रवृत्त्यदार्ढं अपिहितं रुच्रेण निरुद्धं आसीत्, तद्विभं
प्रवृत्त्यदार्ढं, रुच्रं जपन्वा इत्यवानिन्द्रा, अपवयवार अपावृत्तमकरोत्,
रुच्रकृतमयां निरोधं परिहृतवानित्यर्थः । अत्र यास्तः, दासपत्नी
दासाभिपयो दासो दक्षतेत्यपदास्यति कर्मस्य हि गोपा अविद्य-
हिना मुष्ठा अहिरयनादेत्यन्तरिक्षोऽयमधीवरोऽहिरेत्यस्मादेव निर्वृ-
त्तितोपसर्गं आहन्तीति, निरुद्धा आपः पणिनेव गावः, पणिर्वि-
भवति, पतिः पञ्चनाहविष्यत्यन्तेऽमेनेति, अपां विभमपिहितं यदा-
सीत्, विभं भरं भवति विभर्त्तः, रुच्रं जपन्वा जप्तिवान्, अप-
तद्वार, तद्वृत्रो रुच्रोतिर्वा वृत्ततेर्वा वृत्ततेर्वा यदरुच्योत्पन्नस्य
रुच्रत्वमिति विश्वायते, यदवर्त्तत तद्वृत्तस्य रुच्रत्वमिति विश्वायते,
यदवर्त्तत तद्वृत्तस्य रुच्रत्वमिति विश्वायत इति । दासपत्नीः, दस्य-
कृषे, दासयतीति दासो रुचः, यथाद्यद्, वितः (पा ६।१।१६१।)
इत्यन्तोदात्तत्वं, दासः पतिर्यासा, विभावास्तयूयस्य (पा ३।१।
३३।) इति ङीप्, तत्त्वत्रिवेगेन इकारस्य नकारः, वज्रवीची यूय-
स्यदक्षत्वविशदत्वं, यदा दासस्य पापयित्वा, यथायैत्यर्थे (पा ६।१।
१८।) इति यूयस्यदक्षत्वविशदत्वं । अहिर्गोपाः, गुपू दक्षन्ते, गोपाव-
तीति गोपाः, आवादन आर्धधातुके वा (पा ३।२।३१।)
इत्याद्यः यथायः । वसः क्षिप्, अतो वामः (पा ६।३।३८।) इत्यनेपः,

१५२१ अश्वो वारो अभवस्तदिन्द्र सूके यन्वा प्रत्य-
हन्देव एकः१ अजयो गा अजयः शूर सोममवा-
सृजः सर्तवे सपु सिन्धून्॥

वेदपञ्चमोपादधिकोपादो वकीयानिति परिभाषया पूर्वं धकारलोपः,
तथा, अथः परस्मिन्पूर्वविधौ (पां १।१।५७।) इति अतो कोयस्य
स्वाभिवत्त्वं, नमदान्निर्वचनवरेण लोपः (पां १।१।५८।) इत्या-
दिना स्त्रानिवृत्तनिषेधात् । अहिरोपाः, अहिरोपा यासां पूर्व-
वत्त्वः । निबडाः, बधिर् आवरणे, निष्ठार्थे क्तः, भक्षस्तपोर्धोष्ठः
(पां ८।१।३०।) इति निष्ठातकारस्य धकारः, प्रतिरनकारः (पां
६।१।३२।) इति मतेः प्रकृतिस्य रत्वं । अघन्वान्, हृन्नेर्षिटः
कस्य, अन्धासाध (पां ७।१।५५।) इत्यन्धासाधुत्तरस्य हकारस्य
कुत्वं । क्वादिनियमप्राप्तस्य इटो, विभाषागमहनविदविज्ञा (पां ७।
१।६८।) इति विभक्त्यविधानादभावः, संज्ञितायां नकारस्य इत्या-
नुनासिकायुक्तौ ॥ ११ ॥

आदशोन्मथमाह अश्वो वार इति । हे इन्द्र, हन्ते वषे, हन्तो एक
इति कथनांमधु पठितत्वात् । हेवो दीप्यमानः सर्वावुधकुशलः । एवो
ऽहिदीपो हन्तः, यत् यदा, त्वं त्वां, प्रत्यहन् प्रतिपूजयेत् प्रहवमान्,
तत् तदानीं, अश्वो वारः अश्वसम्बन्धो वाकोऽभवः, यथा ऽश्वस्य वाको
ऽजावासेन मल्लिकारीन् वारयति तद्वत् हन्तमश्वमिति निराकृतवा-
चिन्त्यार्थः । विश्व गाः पशिनाऽपहृतास्तमजयः जितवान् । हे शूर
शैर्भ्ययुक्तेभ्यः, सोमं अजयो जितवान्, तथाच तैत्तिरीयाः, त्वया हतयुक्ते
इत्यस्मिन्नुपाख्याने सोममभजति, त्वया हतयुक्ते वीजं सोममाहरत्तस्मि-
न्निज्जन्तयश्चमैकैव तत्रोपाकृतयः युक्त्येऽपधीरिति अयश्चवेदसङ्गता
प्राक्तहा सोममभिवदिति । सप्त सिन्धून्, इत्यस्मै ऋक् इत्यस्यान्ध्यामा-
सायां ऋक्षाद्याः सप्तसङ्ख्यायां नद्यः सर्तवे सर्तुं प्रवाहकूपेभ्य गन्तुं अवा-
हकः त्वत्तवान्, हन्तस्तन्मवाहनिदोषं निरास्तवानित्यर्थः । अन्धः,
अन्धे भयः अश्वः, भवेद्वन्द्विति (पां ७।१।११०।) इति वत्, यतो
ऽनावः (पां ६।१।१११।) इत्याद्युदात्तत्वं, वारयति दंष्ट्रमश्वका-
मिति वारः, अन्धाद्यन्, कपिलकादित्याद्यन्तविकल्पः, हन्तादित्यादा-

११३१ नास्मै विद्युन् तन्यतुः सिधेध न यां मिहम-
किरद्वादुनिं च । इन्द्रं यद्युधुधाते अहिबोताप
रीभ्यो मयवा विजिग्ये ॥

११४१ अहेयीतारं कमपश्य इन्द्र हृदि यते जङ्घषो
भीरगच्छत् । नव च यन्नुवतिं च स्रवलीः श्येनो
न भीतो अतरो रजांसि ॥

युदात्तत्वं । प्रत्यङ्, यङुक्तमित्यं (पां ८ । १ । ६६ ।) इति निघात-
प्रतिषेधः, तिङिचोदात्तवति (पां ८ । १ । ७१ ।) इति गतेऽनुदा-
त्तत्वं । अथवा, गा इत्यस्य वाचान्तरमतत्वात्तदपेक्षयाऽस्य, तिङुक्तिः
(पां ८ । १ । ९० ।) इति निघातो न भवति, समाजवाक्ये निघात-
युदात्तत्वादेशा वक्तव्या इति वचनात् । सत्तवे, तुमर्धे सेसेनसेऽसेन
(पां १ । ४ । ६ ।) इत्यादिना तवेन्प्रत्ययः, निष्ठादायुदात्तत्वं । ११ ।

अतोदशीत्यत्रमाह आस्मै विद्युदिति । इन्द्रं निषेद्धं हनो वान्
विद्युदादीन् मायया निर्मितवान्, ते सर्वेऽप्येनं निषेजुमशक्तान्, सो
ऽयमर्थोऽनेन अन्तेषोच्यते, आस्मै इन्द्रार्थं निर्मिता विद्युत् नास्तिषेध
इन्द्रं न प्राप्नोत्, तथा तन्मतुर्गर्जनं यां मिहं सेधनं यां रुदिं अकि-
रत्, हनो विस्मिन्नवान्, सायि रुदिर्न सिधेध, क्रादुनिष अशनिमपि
यां रुकः प्रयुक्तवान्, सायि व सिधेध, इन्द्रश्च अहिश्च इन्द्रहन्तावभावपि
यत् यदा युधुधाते युद्धं कृतवन्तौ, तदार्यो विद्युदादयो न प्राप्ता इति
पूर्वजान्वयः । उत अयिष मयवा धनवान् इन्द्रः, अथद्योभ्योऽपराभ्योऽ
न्नास्तामपि कृत्निर्मितानां मायानां सक्ताश्चात् विजिग्ये विजिग्ये
जितवान् । सिधेध, विधु गत्या । मिहं, मिह सेधने, मेहवि सिधलीवि
मिङुक्तिः, क्षिप् च (पां ८ । २ । ७६ ।) इति क्षिप् । अकिरत्, अ विषेधे,
तुदादिभ्यः शः (पां १ । १ । ७० ।) इति श प्रत्ययः । नव इज्जालो
(पां ७ । १ । १०० ।) इति इत्वं, अडागस उदात्तः, यङुक्तयोश्चादनिघातः ।
युधुधाते, युध सक्ताहारे, तिङि प्रत्ययस्वरः । निष्ये, नि मये, चम्बिटोर्भ्यः
(पां ७ । १ । ७ ।) इति अन्धासाङुक्तस्वरस्य अकारस्य तुल्यं । १२ ।

अतोदशीत्यत्रमाह अहेयीतारमिति । हे इन्द्र, मङ्गुषो हनं हन-

१ १५ १ इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शमस्य च
 शृङ्गिणो यज्जबाहुः १ सेदु राजा क्षयति वर्षणी-
 नामरान्न नेभिः परि ता बभूव ॥ ३६ ॥

॥ इति प्रथमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

यवस्य यदि चित्ते यत् यदि भोरगच्छत् इतवानसीति बुद्ध्या
 भयम्भापुयात्, तर्हि अष्टेष्टस्य यातात् इन्तार्त्तं कमपक्षः, ततोऽन्धं
 कं धुवसं हृष्टवानसि, तादृशस्य युरणान्तरस्याभावात्, माभूत्तव भव-
 मित्यर्थः, यद्यस्मात्कारणात् न च नवविधं स्ववर्णीः एकोनशतसङ्ख्या
 प्रवृत्तीर्नदीः प्राप्य रज्ज्वांसि तत्रत्यानुदकारिण्यतरलीर्नवानसि ।
 तत्र हृष्टान्तः, इन्द्रो न ध्वेननामको नक्षवान् पक्षीय, दूरजमगात्
 तव भयमासीत् इति गम्यते, तद्वत् माभूदित्यभिप्रायः । तत्र दूर-
 जमगं ज्ञात्वा समाम्नातं, इन्द्रो वै क्वं इत्या नस्तुषीति मन्त्रमानः
 यदा यदावतोऽगच्छदिति, तैत्तिरीयाश्चामगन्ति इन्द्रो क्वं इत्या यदा
 यदावतमगच्छदपाराधमिति मन्त्रमान इति । इति, यद्वतोमासह-
 मिश्रसन् (पां ६ । १ । १७१ ।) इत्यादिना हृदयशब्दस्य हृदादेशः,
 ऊर्ध्वं पदाशुपुष्पैश्च (पां ६ । १ । १७१ ।) इति विभक्तेरुदात्तत्वं ।
 जङ्गमः, इन्नेर्णिटः कस्य, चक्षेकवचने, सतोः सम्प्रसारणं (पां ६ ।
 ७ । १७१ ।) इति सम्प्रसारणपरपूर्वत्वे, प्राप्तिवक्षिष्योवाच (पां
 ८ । १ । ६० ।) इति यत्वं, । नच यत्तुकोरसिद्धत्वेन एकादेशस्या-
 सिद्धत्वात् यत्वं न प्राप्नुवादिति वाच्यं, सम्प्रसारणस्य कीदृशप्रतिषेधो
 वक्तव्य इति वात्तिकेन असिद्धवद्भावस्य प्रतिषिद्धत्वात्, गमहनजनकम-
 यसां कोपः क्षुब्धमसि (पां ६ । ८ । ८८ ।) इत्युपधातोपः, । नचा-
 सिद्धवद्भावभावात् (पां ६ । ८ । १२ ।) इति सम्प्रसारणस्यासिद्धवद्भावः,
 भिन्नाभयत्वात्, सम्प्रसारणं हि चक्षेकवचने, उपधातोपस्तु ह्यादेवेति
 भिन्नाभयत्वं । चक्षन्तीः, सु गतौ, प्रपृच्छन्तीर्निर्ज (पां ७ । १ । ८२ ।)
 इति नुमागमः, प्रपः पिप्वादनुदात्तत्वं, प्रतुष्य वसार्धधातुवक्षदेवा-
 नुदात्तत्वं । अतरः, यदुत्तरोन्नादनिघातः ॥ १७ ॥

प्रपृच्छन्तीश्चमगच्छ इन्द्रो वात इति । वयनाऊरिन्द्रः, इन्द्रो इति सति,
 निःसपत्नो भूत्वा यातो मन्त्रतो ननुमस्यावसितस्य एकैवैव क्षितस्य

स्वावरस्य, श्रमस्य श्रान्तस्य, शङ्खराविलेन प्रहृदवादावप्रहृतस्याव-
गर्दभादेः, हृत्किञ्चः शृङ्गोपेतस्योपस्य महिमवचीवर्दादेव रागा अभूत् ।
सेदु स एवेन्द्रचर्मयोर्ना मनुष्यास्तौ रागा भूत्वा ज्ञयति विवसति,
ता, तानि पूर्वोक्तानि जङ्गमादीनि सर्वाणि परिबभूव आत्मकान् ।
तत्र दृष्टान्तः, अरात्र नेमिर्यथा रघवकास्य परितो वर्तमाना नेमिः
अरान् नाभौ क्षीणितान् काकुभिश्चेवान् व्याप्नोति तद्वत् । बाणः,
वा प्रापये, याति मृच्छतीति वात्, कठः शङ्ख, सावेकाग्रः (पां ६ । १ ।
१६८ ।) इत्यादिना विभक्त्येवदात्वं । सेदु इत्यत्र, स इत्यस्य, सेऽपिचो-
पेक्षेत्यादपूरणं (पां ६ । १ । १३० ।) इति संहितया सोर्जोपः । ता,
जेम्बन्दति वज्रकं (पां ६ । १ । ७० ।) इति सेर्जोपः, बभूव, भवते
किंटी बणि, भवतेरः (पां ७ । ४ । ७३ ।) इत्यभ्यासस्य अत्वं, ज्ञता-
क्षतप्रसङ्गितया वृगागमस्य निवृत्तादुद्धेः पूर्व वृगागमः । यदा इति-
भवतिभ्याम् (पां १ । २ । ६१ ।) इति लिटः क्षित्वाद्बुद्धभावः । नच,
अस्तिजवदवाभात् (पां ६ । ४ । २२ ।) इति तस्यान्तिजत्वादुपकारादेशः
शङ्खनीयः, वृग्युटावुपस्ययोः सिद्धौ वस्तुकाविति धात्विक्केन तस्य
सिद्धत्वात्, तिङ्गुविडः (पां ८ । १ । २८ ।) इति निघातः ॥ १५ ॥
इति प्रथमस्य द्वितीयेऽष्टनिष्ठो धर्मः ॥ ६८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तरुदो देवादि-
पातोर्धमहेत्यरः । इति श्रीमद्वाजपेयस्मृत्यनुवर्तमानेऽष्टाध्यायप्रथम-
श्रौतब्रह्मसूत्राणां प्रथमोऽध्यायः ।

(ॐ तत् सत् ॥)

RIG VEDA SANHITA.

FIRST BOOK.

FIRST CHAPTER.

FIRST HYMN.*

1. I praise Agni, the household priest, the divine offerer of the sacrifice, the inviter who keeps all treasures.

2. Agni, worthy of the praises of the ancient Rishis, and also of our's, do thou bring hither the Gods.

3. By Agni *the sacrificer* enjoys wealth, that grows from day to day, confers renown, and surrounds him with heroes. †

4. Agni, the sacrifice which thou keepst from all sides uninvaded, approaches surely the Gods.

5. Agni, inviter, performer of gracious deeds, thou who art truthful, and who shinest with various glories, come thou, O God, with the Gods.

6. The prosperity which thou, O Agni, bestowest upon the worshipper, will be in truth a prosperity to thee, O Angiras. ‡

7. We approach thee in our minds, O Agni, day after day, by night and day, to offer thee our adoration.

8. Thee, the radiant guardian of the meet reward of the sacrifices, who is resplendent and increasing in his sacred house.

9. Be thou, O Agni, accessible to us, as a father is to the son; be near us for our welfare.

SECOND HYMN.‡

1. Come, O beautiful Vāyu, the moonplant juice is prepared, drink of it, and listen to our invocation.

* Hymn in praise of Agni, Rishi Mauhuchanda, the son of Visvamitra—Metre Gāyatri.

† A name of Agni.

‡ Hymn in praise first of Vāyu, then of Indra and Vāyu, and lastly of Mitra and Varuna; the same Rishi and Metre.

2. The chanters, holding the ready libation and knowing the *sacred days*, chant thee here with hymns, O Vâyu.

3. Vâyu, thy approving voice approaches the worshipper, *it approaches* to many for the drinking of the moonplant juice.

2.

1. Indra and Vâyn, this *juice* is prepared, come with the viands, for the libations long for you.

2. Vâyu and Indra, come ye with speed, *and* seated near the sacrifice, attend ye to the prepared libation.

3. Vâyu and Indra, approach to the *libation* which adorns the priest who prepares it; *after your approach*, O men, the libation will soon be purified by the pious rite.

3.

1. I invoke Mitra of holy strength, Varuna also, the destroyer of foes, ye who hear the prayer for rain.

2. Mitra and Varuna, ye, that collect and shed the rain, have accepted this great sacrifice for the due *reward of the pious rites*.

3. Mitra and Varuna, ye wise, born as a help and refuge to many, preserve *our strength and our pious rites*.

THIRD HYMN.*

1.

1. O Aswins, whose hands are swift, ye lords of the pure *sacrifice*, accept, ye long-armed of the sacrificial food.

2. O Aswins, performers of many pious works, ye men and wise, hear our prayer with approving minds.

3. Ye destroyers of *foes*, ye truthful, come on the road, that causes lamentations;† for the libation, placed on the sacred grass, is ready.

2.

1. Come, O resplendent Indra, these *libations* which long for thee, and are always purified by the fingers of the priest, are prepared.

2. Approach, O Indra, moved by our invocation; thou who art obtained by the wise, come to the prayers of the priest, holding the libation in his hands.

* Hymn in praise first of the Aswins, then of Indra, thirdly of the Visvadevas, and lastly of Sarasvatî; Rishi and Metre the same.

† Vix. to our foes.

3. Indra, lord of the golden coloured horses, with celerity approach, and hearken to our supplications. Take our food with the libation.

3.

1. Viswadevas, ye protectors, preservers of man, ye bestowers of gifts, come to the prepared libation of the worshipper.

2. O Viswadevas, givers of rain, swiftly approach the prepared libation, as the sunbeams approach the days.

3. Ye all-wise Viswadevas, whom nought can destroy or injure, attend, O givers of riches, to the sacred butter.

4.

1. O, purifying Saraswati, who rejoicest in offered food, with the food, given by the priest, be pleased with our sacrifice, thou who grantest wealth to prayer.

2. Saraswati who inspires with friendly words, and explains true thoughts, has accepted the sacrifice.

3. Saraswati by her impulse moves the great ocean and irradiates all minds.*

FOURTH HYMN.†

1. We call day after day Indra, the performer of glorious deeds, for assistance, as milch-cows are called to the herdsman who milks them.

2. Come to our oblations, drink of the juice, O drinker of the juice, O thou, that is rich, it is thy delight to grant the gift of cows.

3. Then‡ let us see thee among those that are thy near companions, among those that are wise; do not, by passing us over, manifest thyself rather to others, than us, but come.

4. O sacrificer, draw near to the wise, uninvaded Indra, ask the experienced priest; for he, (Indra) will grant blessings to thy friends.

5. Let then our priests give praise to Indra. Ye slanderers, from this place depart, while they, (the priests) O Indra, perform this festal pomp.

6. O destroyer of foes, let then the men, that are our enemies, call us fortunate. May we live under this Indra's protection.

* The commentator makes the remark, that Saraswati must be here considered in her double capacity as a goddess and a river.

† Hymn in praise of Indra; Rishi and Metre the same.

‡ Viz. after the drinking of the juices.

7. To the swift Indra offer this ready, prepared juice, which adorns the sacrifice, cheers a man, receives the pious rites, and is the friend of the gladdening *Indra*.

8. Of this juice drinking, O Satakratu,* didst thou slay the Vritras,† didst thou protect those fighting in battle.

9. For the obtaining of wealth, O Indra, we supply thee with food, O Satakratu, who fightest in our battles.

10. To him, the guardian of wealth, the great, the performer of illustrious deeds, the friend of the offering priest, to that Indra sing praises.

FIFTH HYMN.‡

1. Swiftly approach, the offerings in your hands, ye friends; sit down, and sing praises to Indra.

2. When the moonplant juice is prepared, let all join to sing the praises of Indra, the destroyer of many foes and the lord of manifold and desirable treasure.

3. May he then be near us for our wealth, be near us for the acquiring of various wisdom, may he with the food approach us.

4. Sing praises to that Indra, against whose golden-coloured horses, yoked to the chariot, no enemy can stand in battle fields.

5. This ready, purified juice, made sacred with curdled milk, comes to be taken by the drinker of the libation.

6. Indra, performer of noble deeds, thou wast born at once full grown for the drinking of the moonplant juice and for the leading of the gods.

7. O Indra, praised in songs, the ready juice approaches thee, may it be thy delight, O wise.

8. Our praises have extolled thee, thee our songs, O Satakratu, our hymns also shall extol thee.

9. May Indra, whose protection never fails, enjoy this sacrificial food of thousand kinds, in which all manly virtues dwell.

10. May not any mortals injure our bodies; O mighty Indra, extolled in songs, avert our death.

* According to Sâyana, possessed of many sacrifices, or of manifold wisdom.

† The most eminent of the Asuras under the name of Vritras. That the killing of the Vritras has an allegorical meaning, is clearly shown by the 32d hymn.

‡ Hymn in praise of Indra; Rishi and Metre the same.

SIXTH HYMN.*

1. All men, wherever dwelling, adore in every work† the radiant uninvaded, moving *Indra*; his splendours are radiant on the sky.‡

2. *Charioteers* ■ each side of the car harness his desirable, powerful, red and golden coloured horses, that carry men.

3. Giving to the darkness light, to the shapeless shape, ye mortals, wast thou, *O Indra*,§ born with the dawning rays of the morning.

4. Forthwith after the given oblation, the *Maruts*, who have a sacred|| name, sent again the target cloud.

5. Assisted by the conveying *Maruts*, who broke the fastness, *O Indra*, didst thou find the cows in the cavern.**

6. The hymns, longing for the presence of the Gods (the *Maruts*) extolled the great, renowned host of the *Maruts*, who know all treasures, as the counsellor of *Indra*.

7. For thou (the host of the *Maruts*) art seen, united with the fearless *Indra*; you both are joyous, and alike in splendour.

8. The sacrifice mightily calls for *Indra*, together with the blameless, desirable host (of the *Maruts*) that ascend to heaven.

9. *O all-pervading host of the Maruts*, approach from the heaven or from the sun above; here sings the priest the hymns.†

* Hymn in praise partly of *Indra*, and partly of the *Maruts* (winds). *Rishi* and metre the same.

† The literal translation would be: all, &c. join *Indra*, which, as *Sāyana* explains, means they join him in their works with the kingdom of the worlds.

‡ *Sāyana* says, that in this hymn *Indra* is represented as the universal soul; the epithet radiant exhibiting him as the sun, uninvaded as the fire, moving as the wind, and his splendour on the sky as the stars. In what light such explanations of a later period are to be considered, I have already indicated in the preface.

§ The double vocative is in the original; although it is repugnant to the English idiom, I did not like to change it. *Indra*, reminds the commentator, appears here as the sun.

|| Literal, a sacrificial, or whose name bears witness, that the honour of the sacrifice is due to them.

** The fable alluded to, is given in the *Anukramanikā*. The *Paśis*, a kind of *Asurs*, stole the cows from heaven, and threw them into darkness; *Indra* discovered their place by means of *Saramā*, the dog of heaven, and together with the *Maruts*, defeated the *Asurs*.

10. We pray Indra for wealth, either from here (the earth) or from the heaven above the earth, or from the wide expanded ether.

SEVENTH HYMN.*

1. The chanters extolled Indra, the singers *praised* the great Indra with hymns, the voice of *the commanding priest* called Indra.

2. Indra is every where present with his golden coloured horses, yoked to the chariot by *his* word alone, Indra, the wielder of the thunderbolt, who shines with gold.

3. To *present* an expanded view, Indra raised the sun in the firmament and with his rays lighted the mountains.

4. Indra, protect us in our battles and in *the possession* of our manifold wealth, O terrible, *protect* us with thy fear-exciting power.

5. For *the obtaining* of great, as of little wealth, we invoke Indra, the helper among enemies, the wielder of the thunderbolt.

6. O thou fulfiller of our wishes, giver of rain, open that cloud for us; do not speak to us a refusing word.

7. All praises, *which are given* to other Gods, are Indra's, the wielder of the thunderbolt. I do not find a praise worthy of him.

8. The giver of rain approaches man in *his* night, as the bull does the herd; he, the lord, who does not refuse prayer.

9. Indra, who alone sways men and riches, *is also* lord of the five tribes.†

10. For you, O priests, we call Indra, who *is placed* above all men. May he belong alone to us.

EIGHTH HYMN ‡

1. O Indra, for *our* protection grant us desirable wealth, which conquers equal foes; which none resists, which is all-powerful.

2. With which, assisted by thee, we shall from *our* horses repel *our* foes in the battle, hand to hand.

* Hymn in praise of Indra; Rishi and metre the same.

† The commentator explains it by the five castes.

‡ Hymn in praise of Indra; the same Rishi and metre.

3. Indra, by thee assisted, we shall seize our spears together with the club,* and slay our opponents in the battle.

4. Indra, by thee assisted, we shall with our warriors and spearmen defeat our enemies.

5. Great is Indra, he is supreme, be greatness to him; his power is like the heaven in vastness.

6. If warriors in battle, or men for the gift of a son, or sages in strife for knowledge invoke thee, they all obtain their wishes.

7. Indra's belly, which is the greatest quaffer of the moonplant juice, swells like the sea, is like the mouth from which saliva constantly flows.

8. For in truth his word is friendly, far-sounding, great, and promises cows; it is like the branch with ripe fruits to the worshipper.

9. Far in truth, thy power and thy assistance, O Indra, are forthwith unobscured to a worshipper like me.

10. For in truth his own desirable praises and hymns must be sung by the priests for the sake of Indra, the drinker of the moonplant juice.

NINTH HYMN.†

1. Come, Indra, enjoy the food and the various kinds of the juice; be the great conqueror of foes by thy majesty.

2. Pour out the gladdening juice, when ready in the sacrificial vessel, for the gladdening Indra, the potent juice for the all-potent God.

3. Indra, lord of all mankind, god of the majestic nose, enjoy the gladdening praises; speed to these libations together with the Gods.

4. O Indra, I composed thy praises, they drew near to thee, the donor of abundant gifts, the lord; thou hast accepted them.

5. In our presence, bestow on us desirable wealth of various kinds; for thou hast sufficient, nay abundant.

6. O Indra, thou keeper of immense riches, in this sacrifice direct as well, the striving, renowned, for the obtaining of wealth.

* Rosen's suggestion to take *Ghaṇa* as instrumentalis, appears to me preferable to Sayana's explanation, who considers it as accusative.

† Hymn in praise of Indra; the same Rishi and metre.

7. O Indra, give us great, extensive wealth, which is rich in cows and food, which supports our life, and never decreases.

8. Give great renown to us, O Indra, *and* wealth of a thousand kinds, *and also* this food, carried on the chariot.

9. For the protection of our wealth we invoke Indra, praising with praises the lord of wealth, the friend of hymns, who goes *to the sacrifice*.

10. At every libation all sacrificers praise the great majesty of the great Indra, who is dwelling in his house.

TENNA HYMN.*

1. The chanters chant thee, the singers of hymns sing thee, the brâhmins raise thee, O Satukratu, as *the workmen* raise a cane.†

2. When from one hill *the priest* ascended *another* hill and completed *his* arduous work,‡ then knew Indra *his* intention, and hastened with the host of *the Maruts* to fulfil his wishes.

3. Yoke then the full-maned, proud horses that fill their girths, *to the chariot*, then come, O drinker of the moonplant juice, Indra, to listen to our praises.

4. Approach, applaud our praises, accept of them, and be pleased with them. Do, Indra, thou establisher of home, increase our food and also our sacrifice.

5. Praises, that always increase, must be sung to Indra, who repels many foes, that Sakra resounds among *our* sons and companions.

6. We desire him for fellowship, him for wealth, him for manly deeds; for he, the mighty Indra, is able to bestow wealth on us.

7. The food, purified by thee, O Indra, is abundant and with ease to be obtained. Open the stable of the cows, confer wealth, O splitter of mountains.

8. For both heaven and earth, *are* unable to hold thee, the slayer of enemies. Conquer the heaven-born waters, and confer cows upon us.

* Hymn in praise of Indra; the same Rishi; metre Anushtubh.

† According the explanation of Sâkanya, as workmen raise a cane to dance before it, or as those who lead a good life, raise their family.

‡ Viz. to collect the plants for the preparing of the Soma juice, the wood for the sacrifice, &c.

9. Indra, whose ear hears all, hear in speed my invocation and accept my praises. Be pleased with my praise and that of my companion.

10. For we know thou answerest all desires,*thou hearest, when we invoke thee *for help* in battles : we implore the thousandfold assistance of him who answers desires.

11. Indra, Kusika's son, *come* in speed, drink with zest the ready libation. Prolong my life, which shall be worthy of praise, and bless the Rishi with a thousand goods.

12. O thou, praised in songs, may these hymns every where be sung around thee, may they grow after *thy* growing age, and giving pleasure may they be received with delight by thee.

ELEVENTH HYMN.*

1. All songs extolled Indra who is like the ocean's vast expanse, who is the foremost among the heroes who fight from the war chariot, who is the giver of nourishment and the protector of the good.

2. Indra, O lord of strength, by thy friendship supplied with food we have no fear from foes. We extol thee, the conquerer who is ever victorious.

3. From time of old Indra's gifts of riches never failed, *nor will his assistance fail*, if the giver of the sacrifice spends on the offering priests wealth of food with the gift of cows.

4. Indra was born as the destroyer of towns,† the youth, the wise, whose power is unbounded, the upholder of all ceremonies, the praised wielder of the thunderbolt.

5. Thou, O splitter of rocks, burst open the cavern of Valu,‡ who retained the cows. When the terrified gods repaired to thee, they had no longer fear.

6. Extolling the distilling moonplant juice, I come again,§ O hero, for thy bounties. O thou, praised in songs, the priests adored thee *before* and know thee *now* as giver of such bounties.

* Hymn in praise of Indra, Rishi Jêtri, the son of Madhuchandya, metre Anustubh.

† Vir. of the Asura.

‡ One of the Asura.

7. By magic didst thou slay, O Indra, Sushna,* who fought with magic arts. The wise know that thou art possessed of such glory. Do thou increase their food.

8. The hymns have extolled Indra who rules by glorious might, whose bounties are of a thousand kinds, nay are indeed more plentiful.

TWELFTH HYMN.†

1. Agni the inviter, the omniscient we chose as the good performer of this sacrifice.

2. The priests always call Agni with prayers; Agni, the lord of man, the conveyer of the sacrifice, who is beloved by many.

3. Agni, born from the sacred wood, bring hither the gods to the holy grass; for thou art our inviter worthy of praise.

4. Because thou art the messenger, O Agni, awake the gods who are desirous of the sacrifice; then sit down with the gods on the sacred straw.

5. O radiant Agni, called hither by the sacrifice, consume our enemies in league with the Rakshasas.

6. By Agni is lighted up Agni, the wise, the guardian of the house, the youth, the conveyer of the sacrifice, whose face is like a flaming tongue.

7. Praise, O priest, in the sacrifice the wise, truthful, divine Agni, the destroyer of foes.

8. Which ever sacrificer, Agni, God, adores thee as messenger, be thou his protector.

9. Which ever sacrificer in the offering of the Gods worships Agni, to him give joy, O purifier.

10. O purifier, resplendent Agni, for our sake bring hither the gods to the offering and sacrificial butter.

11. Agni, extolled by this new hymn, do thou supply us with food and wealth, that attracts heroes.

12. O Agni, resplendent with pure brightness, thou that goest on all the errands of the gods, listen to this our praise.

* One of the Asurs. The literal meaning of the word Sushna is one who dries up (exsiccator).

† Hymn in praise of Agni, Rishi Médhatu, the son of Kanva, metre Gâyatri.

THIRTEENTH HYMN.*

1. Well lighted Agni, thou inviter, purifier, bring for our sacrificer's sake hither the Gods, and perform the sacrifice.*

2. O wise Tannunapad, to-day convey our sweet sacrifice to the Gods for their feast.

3. I call to this sacrifice the beloved glory of man, the sacrificer with the gracious speech.

4. Agni whose name is praise, convey hither the Gods on the blissful chariot; for thou art the inviter, installed by man.

5. Spread, ye priests, every where the hallowed straw above glistening with sacred butter, the straw, on which the immortals appear.

6. Ye splendid temple—doors, so long closed, ye fosterers of pious rites, open for this day's sacrifice.

7. I call to this sacrifice the lovely night and dawn to be seated on this our sacred straw.

8. I call the two wise immortal sacrificers who are of gracious speech. Offer ye this our oblation.

9. Ye three joy-inspiring unalterable goddesses, Ilâ, Saraswati, Mahî, be seated on the sacred straw.

10. I call hither the supreme Tashtri of manifold shapes. May he belong alone to us.

11. O God Vanaspati, offer the sacred butter to the Gods; by thy favour may the sacrificer receive wisdom.

12. For Indra's sake offer, ye priests, the oblation with the Swâhâ in the house of the sacrificer. Hither I call the Gods.

FOURTEENTH HYMN.†

1. With all these gods come, O Agni, to the festival rites and songs to drink the moonplant juice, and present the offering.

* Rishi and metre the same; hymn in praise of 12 divinities called Agni, all of which are representations of Agni. They are: 1. Susamiddha (lighted up). 2. Tannunapad (who consumes clarified butter). 3. Narâkama (praised by men). 4. Ilita (praised). 5. Barahi (the sacrificial straw). 6. Dévidwara (temple-doors). 7. Ushas-sakta (dawn and night). 8. Daivya Hotara (divine sacrificers). 9. Ilâ, Saraswati and Mahî (three goddesses). 10. Twastri (the divine architect). 11. Vanaspati; and 12. Swâhâ.

† Hymn in praise of the Viswadevas; Rishi and metre the same.

2. O Agni the wise, *thy* illustrious deeds praise thee, the sons of Kanwa invoke thee; approach with the gods.

3. They (the sons of Kanwa) *call upon* Indra and Vâyu, Vrihaspati, Mitra and Agni, Rûshana and Bhagu, the Adityas, *and* the host of Maruts.

4. To you are offered the gratifying, exhilarating liquors, distilling and sweet, that are kept in sacrificial vessels.

5. The sons of Kanwa, *holding* the purified grass, offering the sacred butter, *and* adorning the sacrifice, praise thee and implore thy help.

6. May the coursers with shining backs, that carry thee, yoked to the chariot *simply* by thy thought, *bring also* the gods to the drinking of the moonplant juice.

7. Give, Agni, wives to these Gods, who are worthy of the sacrifice and increase oblations. Let them, O thou whose word is pleasing, drink from the sweet juice.

8. With thy tongue, O Agni, may all the gods, that are worthy of sacrifices and praise, drink of the sweet libation at the sacrifice.

9. *To obtain the hallowed gift*, let Agni, the wise sacrificer, bring hither from the radiant sun all the dawn-awaking Gods.

10. Drink, O Agni, the sweet moon-plant juice with all *those* gods, *and* with Indra, Vâyu, and Mitra in all his radiant forms.

11. Agni, thou sacrificer by man installed, seated at the sacrifice, do thou offer this oblation for us.

12. Yoke to the chariot, O God, the fleet red-coloured coursers. With them bring hither the Gods.

FIFTEENTH HYMN.*

1. Indra, drink the moonplant juice with Ritu. The exhilarating libations that like to dwell in thee, approach thee.

2. Ye Maruts, drink with Ritu from the vessel of the priest, purify the sacrifice; for you are liberal donors.

3. O Neshtri,† united with thy wife, accept our sacrifice, drink with Ritu; for thou art the bestower of riches.

4. Agni, bring hither the Gods; let them be seated at the three places;‡ adorn them, and drink with Ritu.

5. O Indra, thy fellowship with the Ritus is ever unbroken, drink after them the moonplant juice from the overflowing vessel of the Brāhmāna.

6. Mitra and Varuna, ye who hear pious supplications, accept the great sacrifice, which no fire of enemies can consume.

7. Drink, O giver of wealth (Agni) the juice. The priests, asking for wealth, holding the sacrificial stones, extol the god at the sacrifice, and also at the oblations.§

8. Giver of wealth, give us riches, worthy of praise, which we may enjoy by the favour of the gods.

9. The giver of wealth with the Ritus longs to drink from Neshtri's vessel. Ho, ye priests, to the place of the oblation, perform the sacrifice and thence depart.

10. Be a bestower of wealth on us, O giver of wealth, because we offer to thee as to the fourth with the Ritus.

11. Ye Aswins, companions of the splendid Agni, ye performers of pious deeds, with the Ritus, the conveyers of offerings, drink the sweet libation.

12. O bestower of gifts, by thy office as guardian of the house, convey with Ritu the sacrifice; perform the oblation to the gods; for the sacrificer, devoted to the gods, longs for the gods.

* Hymn in praise of the Ritus, with whom other deities are associated, viz. Indra, the Maruts, Twastri, Mitra and Varuna, Dravinodu, the Aswins and Agni. Ritu and metre the same.

† Under Neshtri Twastri is meant according to Śāyana.

‡ At the three daily sacrifices.

§ That is, at the principal sacrifice, and at those oblation, that are connected with it.

SIXTEENTH HYMN.

1. May the golden-coloured horses carry thee, the fulfiller of all desires, to the drinking of the moonplant juice. *The priests, splendid like the sun, extol thee, O Indra.*

2. Let the golden-coloured horses, that long for these roasted grains and distil the liquid butter, bring Indra hither on the bliss-conferring car.

3. We call Indra in the morning, Indra when the sacrifice proceeds; Indra for the drinking of the moonplant juice.

4. Come, Indra, with the long-maned horses to our prepared libation, for we call thee to the all ready made juice.

5. Do thou come to our praises, come to our ready morning sacrifice. Drink, as the white antelope drinks, when thirsty.

6. This moonplant juice and these libations are ready on the sacred straw; for the sake of strength drink them, O Indra.

7. May this excellent praise touch thy heart, and be acceptable to thee; then drink of the ready libation.

8. The slayer of Vritra, Indra approaches for his exhilaration the whole sacrifice to drink of the moonplant juice.

9. Do thou fulfil this our desire by the gift of cows and horses, Sūkṛato, for, we extol thee in devout contemplation.

SEVENTEENTH HYMN.†

1. I implore the help of Indra and Varuna, whose splendour is great. May they gladden us in such a sacrifice as this.

2. For ye, the upholders of men, for the sake of affording protection, are going to the prayer of a sage like myself.

3. O Indra and Varuna, satisfy us with riches according to our wish; we implore you, to be near us.

4. For mixed is the libation of the sacrificers, composed are the praises of men of exalted mind. May we be the first among the givers of food.

5. Indra is supreme among the bestowers of a thousand gifts; Varuna is to be extolled among those that are worthy of praise.

* Hymn in praise of Indra, the same Rishi and metre.

† Hymn in praise of Indra and Varuna; Rishi and metre the same.

6. By their protection we enjoy *wealth*, and preserve it ; let there be abundance.

7. I invoke you, Indra and Varuṇa, for various wealth. Do ye render us victorious.

8. Indra and Varuṇa, lo our minds wish to adore you ; attend with speed to our welfare.

9. Indra and Varuṇa may the pleasing praise with which I invoke you, approach you ; may you increase the praise, offered to both of you.

EIGHTEENTH HYMN.*

1. Render me *among the Gods* a well known giver of the libation, O Bráhmānaspāti, as Kakshīwan was, the son of Ushjik.

2. May he who is wealthy, who destroys diseases, who is the possessor of riches, who increases happiness, who is swift, attend to us.

3. May the slandering word of mortal man that is our enemy, never affect us. Protect us, Bráhmānaspāti.

4. The mortal man whom Indra, Bráhmānaspāti and Soma uphold, does surely not perish.

5. O Bráhmānaspāti, Soma, Indra, and Dakshina, preserve such a mortal from sin.

6. For the sake of wisdom, I have approached the lovely Sadasapāti, the performer of wonderful deeds, the friend of Indra, the bestower of riches.

7. He, without whom no sacrifice succeeds, although *the priest* be wise, arranges the pious rites, to be performed with wisdom.

8. After *the offering of the sacrifice*, he renders the offerer of the sacred butter prosperous ; he makes that the sacrifice proceeds *without obstacle* ; our praise approaches the gods.

9. I beheld Nārāsana, armed with unyielding strength, whose fame is widely spread, whose glory is resplendent as the sky.

* Hymn in praise of Bráhmānaspāti (from v. 1 to 5,) in common with Indra and Soma (v. 4;) with Dakshina (v. 5;) in praise of Sadasapāti (v. 6—8;) in praise of Nārāsana and Sadasapāti (v. 9;) Rishi and metre the same.

NINETEENTH HYMN.*

1. Thou art called to this beautiful sacrifice for the drinking of the moonplant juice. Come, O Agni, with the Maruts.
2. For thee, O powerful God, no mortal is able to defeat in thy work. Come, O Agni, with the friendly Maruts.
3. Come, O Agni, with the Maruts, who, attended by all the gods, know *the course* of the great waters.
4. Come, O Agni, with the fierce Maruts, who produce the waters, and whom none by strength can overcome.
5. Come, O Agni, with the lovely Maruts, who are fearful in shape, the possessors of wealth, the destroyers of enemies.
6. Come, O Agni, with the Maruts, the gods, that above the bliss-giving *sun*, dwell in the splendid skies.
7. Come, O Agni, with the Maruts, that chase the clouds *and* agitate the waving ocean.
8. Come, O Agni, with the Maruts, who fill the *sky* with the rays of the sun, who exceed in power the ocean.
9. Come with the Maruts, O Agni, to whom I have offered also in former times the sweet juice of the moonplant.

SECOND LESSON.

TWENTIETH HYMN.†

1. This hymn, conferring abundant wealth, was orally made by the sages in praise of the divine birth of the Ribhus.
2. *The Ribhus*, who created by their thoughts *alone* for Indra the golden coloured *horses* that by *his* command yoke themselves *to the chariot*, received the sacrifice with the pious rites.
3. They, together with the truthful *Aswins*, made the blissful chariot that approaches every place; they created the milk-giving cow.
4. The truthful Ribhus, gifted with efficacious prayer, possessing power, restored their parents to youth again.

* Hymn in praise of Agni and the Maruts; Rishi and metre the same.

† Hymn in praise of the Ribhus, Rishi and metre the same. About the Ribhus the commentator says, that they had been before men, but by their penances had become gods.

5. The exhilarating libations awaited you and Indra, attended by the Maruts, and the splendid Adityas.

6. And that new sacrificial vessel, made by the God Twastri, they again made fourfold.

7. You, *that are extolled* by worthy praises, successively bestow on us the three* kinds of treasures and the three times seven rites† for the giver of the libation.

8. The conveyers of sacrifices lived *before the life of mortals*, but by meritorious deeds obtained a place worthy of the sacrifice, among the Gods.

TWENTY-FIRST HYMN.‡

1. I call Indra and Agni, their praise is our desire, they are the greatest quaffers of the moonplant juice.

2. Praise them at the sacrifices, extol, ye men, Indra and Agni; sing them in *your* hymns.

3. We call Indra and Agni to the hymn of *our* friend, we call the drinkers of the moonplant juice to the drinking of the moonplant juice.

4. We call the awe-inspiring gods; the libation is prepared, come hither, Indra and Agni.

5. Ye great protectors of assemblies, Indra and Agni, keep away the Rakshasas. May the voracious be without offspring.

6. On account of this sacrifice, of which the reward is sure, Indra and Agni, keep watch in a prominent place; bestow welfare on us.

TWENTY-SECOND HYMN.§

1. O priest, in the morning awake the *always* united Aswins; may they come hither for the drinking of this libation.

2. We call the owners of the excellent chariot, the eminent charioteers, the two gods, the inmates of heaven, the Aswins.

3. With the well-cracking whip, wet with the perspiration of the horses, sprinkle the sacrifice, O Aswins.

* Viz. of the highest, mean, and lowest value.

† There are three classes of ceremonies, Haviryajña, Pakayajña and Somayajña, each of them contains seven sacrificial rites.

‡ Hymn in praise of Indra and Agni; Rishi and metre the same.

§ Hymn in praise of the Aswins (v. 1-4;) of Savitrī (v. 5 to 8;) of Agni (v. 9 to 10,) of Indrāni, Varunāni and Agnāyī (v. 11 to 12;) of the sky and earth (v. 13 to 14;) of the earth (v. 15,) and of Vishnu (v. 16 to 21.) Rishi and metre the same.

4. For not far from you ■ the sacrificer's dwelling, to which you go in the chariot, O Aswins.

5. I invoke the protection of the golden-banded* Savitri;† for the god shows the sacrificer's place.‡

6. O priest,§ for our protection praise Savitri, who destroys the waters. We desire to perform his rites.

7. We call upon Savitri, who gives light to man, and distributes the manifold wealth that provides a home.

8. Sit down, O friends, Savitri must now be praised by us. He will bestow riches, he is splendid.

9. Agni, for the drinking of the moonplant juice bring hither Twastri and the longing spouses of the Gods.

10. Agni, thou of loveliest youth, for our protection bring hither the wives of the Gods, bring Motri,§ Bhārti,|| Varitri¶ and Dhishanā.**

11. May the goddesses, who are the guardians of man, and who have indestructible wings, favour us with protection and great blessings.

12. For our welfare I call hither Indrāni, Varuṇāni and Agnāyi, to partake of the moonplant juice.

13. May the great heaven and the earth moisten this our sacrifice; may they fill us with food.

14. In the firm place†† of the Gandharva sages lap at sacrifices the rich juice of them, (viz. of heaven and earth.)

15. Be wide, O earth, be a house without foes, offer us everywhere a refuge.

* Sayana explains this, he is called golden-banded, because he holds gold in his hands for the purpose of giving it to the sacrificers, or, from a circumstance, that happened at a certain sacrifice performed by the gods, where Savitri himself was the priest, and performed the sacrificial duties. Then at a certain ceremony the Adhvaryu gave to Savitri a part of the sacrifice, named Prāstira, which, when taken by him, cut off his hand. After this the priests who had given him the Prāstira, made him a head of gold. Rosen well explains this word by aurimum, i. e. aureis radiis, maxum insar, praedius, and compares it to Homer's Rhododaktylos Aeos.

† Savitri, the sun.

‡ That is, the place which the sacrificer has to occupy during the offering.

§ The wife of Agni.

|| The wife of Aditya under the name of Bhārati.

¶ Who must be chosen.

** Dhishann, the goddess of riches.

†† The atmosphere, the place of the Yakshas, Gandharvas, Apsaras and Ganas.

16. May the gods *approaching* from the earth from which Vishnu *assisted* by seven hymns, proceeded, afford us protection.

17. Vishnu perambulated this *earth*; three times he set down his dust-raising foot, the *print* of which covered *the earth*.

18. Three steps hence made Vishnu, the uninviolable protector who upholds the sacred rites.

19. Lo, ye *priests*, Vishnu's sacred deeds, by which *the sacrificer* accomplishes his vows. He is the meet companion of Indra.

20. The sages always see that highest place of Vishnu, as is the wide expanded view of the eye under the sky.

21. The waking, praising sages proclaim Vishnu's supreme place.

TWENTY-THIRD HYMN.*

1. This abundant moonplant juice, accompanied with prayers, is prepared, O Vāyu. Approach and drink the ready libation.

2. We call the two heavenly gods, Indra and Vāyu, to partake of the drinking of the moonplant juice.

3. For their protection sages invoke Indra and Vāyu, the guardians of pious deeds, who are swift in thought, and look with a thousand eyes.

4. Mitra and Varuna, who are worthy of the sacrifice, and armed with sacred strength, we call to the drinking of the moonplant juice.

5. I invoke Mitra and Varuna, who by *their* faithful word increase the meet reward of pious rites and protect the true light.

6. Varuna be our guardian, and Mitra also with every help; both of you give us abundant wealth.

7. We call for the drinking of the moonplant juice Indra, attended by the Maruts; may he, together with the host, be satisfied.

8. Ye hosts of Maruts, headed by Indra, ye Gods, who have Pūshana as their giver, hear ye all my invocation.

9. Ye donors of gifts, O host of Maruts, united with the fit, powerful Indra, kill ye Vritra, that the infame does not reign over us.

* Hymn in praise of Vāyu (v. 1;) of Indra and Vāyu (v. 2 to 3;) of Mitra and Varuna (v. 4 to 6;) of the Maruts (v. 7 to 9;) of the Visvadevas (v. 10 to 12;) of Pūshan (v. 13 to 15;) and the waters (v. 16 to 24.) The same Rishi; metre Gāyatrī (v. 1 to 18;) Paru Ushpik (v. 19;) Anushtubh (v. 20, 21 to 24.)

10. We call for the drinking of the moonplant juice all the gods and the Maruts; for dreadful are the sons of Prishni.*

11. As the sound of victorious warriors proceeds with vigour; so the sound of the Maruts, when you, O men, come to the propitious sacrifice.

12. Ye Maruts, that are every where born from the shining, radiant ether, protect and bless us.

13. O resplendent Púshan, coming from the sky, bring the libation, shining from various straw, as the herdsman by searching recovers the lost cattle.

14. The resplendent Púshan found in a cavern the hidden libation, placed on various coloured, shining straw.

15. He indeed brought again and again to me the six seasons, adorned with libations, as the husbandman for the sowing of barley with his oxen every year again and again ploughs the field.

16. The mothers (the waters represented as mothers) who are the friendly companions of the sacrificers and give sweetness to the milk, proceed on the roads of the oblations.

17. May the waters, that are near the sun, and the waters along which he moves in his course, be pleased with our sacrifice.

18. I call the goddesses of the waters which our cows use to drink. We must sacrifice to the rivers.

19. Among the waters is the nectar; among the waters the healing herb; for the praise of the waters, O priests, be speedily prepared.

20. In the waters, told me Soma, are all healing herbs, there is Agni who cheers the whole world, and the waters that possess all healing power.

21. Ye waters, give healing herbs removing disease from my body, that we without disease may speedily see the sun.

22. Ye waters, take from me all that I sinned by ignorance and by malice, what I sinned by cursing and by speaking falsehood.

23. I worshipped to-day the waters; we have met with their liquid. Come, O Agni, attended by the Maruts; thus endow me with glory.

24. Endow me with glory, O Agni, endow me with wisdom, endow me with long life; let thus the Gods know me; let Indra know me together with Rishin.

* Prishni, the earth.

TWENTY-FOURTH HYMN.*

1. The fair name of which of the immortals shall we then pronounce? Who has restored us to the wide-expanded earth, so that I may see again father and mother?

2. We pronounce first of all the immortals the fair name of Agni: he has restored us to the wide-expanded earth, so that I may see again father and mother.

3. We ask thee for wealth, O divine Savitri, the lord of riches, who art always our protector,—

4. For such wealth as is worthy of praise, us free from blame and hatred, is held by thy hands.

5. By the assistance of thee, the keeper of treasures, we are bent upon the acquiring of riches.

6. For thy strength, thy power and thy wrath, is not possessed by these birds and these winged hosts, nor by these waters that unceasingly move; the course of the wind never exceeds thy speed.

7. In the bottomless air keeps Varuna of purified strength, abundance of lovely light above. The rays point downwards, although their origin is above; may our life be preserved by thee.

8. For the king Varuna made for the sun an extended path to travel daily; in the pathless sky, he made a path to set down the feet. May he then be an upbraider of our enemies, that wound our hearts.

* Hymn in praise of Agni (v. 1 to 2;) of Savitri (v. 3 to 5;) and Varuna (v. 6 to 15.) Rishi Sunahśépa, Ajigarta's son. Metre Trishtubh (v. 1, 2; 6 to 15.) Gâyatri (3 to 5.) Rosen observes here. This hymn together with six others, contained in the sixth chapter of the 1st section is ascribed to Sunahśépa, the son of Ajigarta, who is said to have recited this hymn in praying for his life, when he was about to be offered to the gods. There is, however, nothing in these hymns, proving in any way, that they are connected with the fable first mentioned, and the circumstance, related in hymn 9th, v. 12 and 13, that Sunahśépa, when bound to the sacrificial pile, was liberated by Varuna, evidently shows, that this hymn at least cannot be ascribed to Sunahśépa. In none of these hymns however (with exception of the commencement of the 24th which may be understood in this manner) there is not the least indication of a person, who in danger of his life deprecates his death. To attribute these hymns to Sunahśépa, appears to have been occasioned by mentioning the bonds (H. 24, 15, and H. 25, 21) which Varuna is asked to open; but Varuna's bonds allude to the dangers which beset the navigator.

9. Thou hast, O King, a hundred, *say* a thousand healing herbs : be thy grace great, profound *to us*. Fasten far from us *Nirriti** with averted face ; save us from sin that we have committed.

10. Those *seven stars*,† placed on high, that are seen at night, go *anywhere* by day. The works of Varuna *are* not infested ; the splendid moon moves at night.

11. With hymns *to thee*, I pray thee for this *life* ; this asks the praising sacrificer by *his* offerings. Not disdaining *this sacrifice*, advert, O Varuna, to my prayer. O thou, praised by many, do not destroy our life.

12. This (praise of Varuna) told me *sages*, at night indeed, this indeed by day ; this pronounced my heart's impulse. May Varuna, the king, whom Sunahsépa called, when chained *to the pillar*, save us *at present*.

13. For chained Sunahsépa called upon Aditi's son, fastened to three posts of wood ; king Varuna liberated him ; may the wise, whom none can infest, open the fetters.

14. We avert thy anger, O Varuna, by pious rites, by sacrifices *and* offerings. Attending *to this sacrifice*, O Asur, thou wise king, remove the sins, committed by us.

15. Take from us, O Varuna, our *three-fold* fetters, that bind the head, the waist and the feet. Then, O Aditi's son, we shall be safe without sin at the sacrifice.

* The deity of sin.

† Riksha, according to Sâyana either the constellation, called the Great Bear, or all constellations.

TWENTY-FIFTH HYMN.*

1. Which ever sacrifice, O God Varuna, we may spoil day by day by heedlessness, as men are wont to do, do thou, remove the fault and complete it.

2. Do not, O destroyer of sin, devote us, in contempt, to destruction, nor to thy anger, O wrathful.

3. For our happiness we satisfy thy mind with hymns, O Varuna, as the charioteer satisfies his jaded horse with food.

4. For my thoughts, free from anger, tend to the acquiring of a life that is rich in wealth; as birds to their nests.

5. When shall we call hither for our happiness Varuna, the guardian of strength, the leader of men, whose eye is far-seeing?

6. May Mitra and Varuna enjoy this sacrifice which is in common to both; desiring the welfare of the worshipper, who performs the pious rites, they are not heedless.

7. May he who knows the path of the birds, roaming through the ether, knows the sea built ships,

8. Who, honoured by the performance of pious rites, knows the twelve months, fertile with offspring, who knows also the month which is born after them,

9. Who knows the course of the far moving, mighty, lovely, wind, knows the Gods who dwell above, may he liberate us from our fetters.

10. Varuna, to whom pious rites are performed, who enjoys the unblemished sacrifice, dwells among his subjects for dominion's sake.

11. The sage beholds all the wonderful works, hitherto performed by him (Varuna) and those also, which he is to perform in future.

12. May Aditi's son, worshipped with unblemished sacrifices, give that every day we walk a good path; may he give us a long life.

13. Varuna, wearing a golden mail-coat has protected with it his stout body; rays that touch the gold, are every where reflected.

14. Those that rejoice in injury, do not wish to injure him, nor those that rejoice in the mischief of mortals, nor those that are sinful.

15. He also satisfies men with abundance of food, satisfies our hunger.

16. To him, worthy to be beheld by many, turn my longing prayers, as cows to the stable.

* Hymn in praise of Varuna. Rishi Bṛahmaṇya, Mantra Gâyatri.

17. We shall indeed converse again, since by me the sweet *libation* is prepared, and since thou, like the priest, partake of the welcome food.

18. Of a truth I beheld him, worthy to be beheld by all, I beheld his chariot on the earth, he listened to these my praises.

* 19. Hear, Varuna, this my invocation, do gladden us this day, for my protection I pray thee.

20. Thou, O wise, swayest over all the heavens and all the earth ; for our welfare hearst us.

21. Save us, for the sake of our life, from the fetters of the head, of the waist, and of the feet.

TWENTY-SIXTH HYMN.*

1. Dress thee then, O guardian of food, who art worthy of the sacrifice, dress thee with thy clothes of flames, and perform this our sacrifice.

2. O sit down, lovely Agni, sacrificer of eternal youth, resplendent with glory, extolled by words of praise.

3. For a father gives to his son, a relation to his relation, a lovely friend to his friend, do thou in like manner fulfil our wishes.

4. Let thy destroyers of enemies, Varuna, Mitra and Aryaman be seated on our sacred straw, as a man sits at the sacrifice of the king.

5. O ancient sacrificer, be glad by our offering and our companionship. Do thou listen well to our praises.

6. Although we daily perform ample sacrifices to other and other gods, yet to thee is offered the oblation.

7. Be our friend, O protector of man, thou lovely sacrificer, who rejoicest. May we also, possessors of auspicious fire, be his friends.

8. For shining priests, possessed of auspicious fire, hold our lovely sacrifice ; possessed of auspicious fire, we pray to thee.

9. Then let there be mutual praises of both, of thee, the immortal, and of us, the mortals.

10. Agni, with all fires accepting this sacrifice and praise, bestow food on us, thou son of strength.

* Hymn in praise of Agni. Rikâi and metre the same.

TWENTY-SEVENTH HYMN.*

1. *We are ready to praise thee with pious songs, O Agni, the sole lord of sacrifices, ■ we would praise a long-tailed horse.†*

2. *May the son of strength who proceeds with wide strides, be gracious to us; may he be a donor of riches to us.*

3. *O all-pervading Agni, near and far always protect us from mortals that are our enemies.*

4. *Do, O Agni, proclaim to the gods this our sacrifice and this new hymn.*

5. *Let us enjoy the food of the highest and of the middle places (of the heaven and the atmosphere,) give us the wealth of the nearest earth.*

6. *O thou of various splendour, thou dividest wealth, as the waves of a river near the banks divide themselves. Thou givest forthwith rain to the worshipper.*

7. *The mortal, whom thou defendest in battle, whom thou encouragest to the field, can always bestow food.*

8. *O destroyer, there is no conqueror of the sacrificer, who trusts in thee, his power is renowned.*

9. *Worshipped by all mortals, may he finish the battle with the horses; called by sages, may he be a donor.*

10. *O thou, known by praise, attend this sacrifice for the accomplishment of the rites which every man has to perform. The sacrificer offers thee, the terrible, worthy praise.*

11. *May for the sake of the pious rite and the food, the great infinite Agni whose standard is smoke, whose lustre is great, favour us.*

12. *May the radiant Agni, the divine messenger, hear us who approach him with praises, as a wealthy king hears the praises of his bards.*

13. *Adoration be to the great gods, adoration to the lesser, adoration to the youths, adoration to the old. We sacrifice to the gods, while we are able; ye gods, may I not interrupt the praise of any god that is great.*

* Hymn in praise of Agni from v. 1 ■ 12 of the Visva Dévas V. 13. The same Rikhi Tristubh metre.

† The meaning is as a long-tailed horse drives easily away flies, so thou drivest away with the fire thy foes.

TWENTY-EIGHTH HYMN.*

1. Where the wide-based stone is raised for the preparing of the libation, there, O Indra, knowest thou the *taste* of the liquid, prepared by the mortar, and drinkest.
2. Where like two hips, the sacrificial vessels are expanded, there, &c.
3. Where the housewife knows the egress and the entrance (of the house,) there, &c.
4. Where they apply the wood to *light fire by friction*, as reins are applied to tame a horse, there, &c.
5. Although thou, O mortar, art used for every work in every house, here emit a mighty *sound* as the drums of the conquerors.
6. And before thee, O wood, a strong wind is raised *by the blows of the pestle*, therefore, O mortar, prepare the moonplant juice for the drinking of Indra.
7. *You mortar and pestle*, may ye that perform the sacrifice and give abundant food, again emit a clear sound like the golden coloured horses of Indra that eat their food.
8. May ye two pieces of excellent wood, together with the excellent *priests*, offering the libation, prepare the sweet *sacrifice* for Indra.
9. What of the sacrifice remains, carry away in vessels, place the libation in vessels of *Kusa*, keep it in the skin of the cow.

TWENTY-NINTH HYMN.†

1. Although we are, as it were, without renown, O truthful drinker of the moonplant juice, yet speedily render thou us renowned, O wealthy Indra, by the gift of cows and of a thousand horses.
2. O god of the majestic nose, mighty lord of food, thy power is *manifest every where*. Speedily, &c.
3. Let fall asleep Yama's two *messengers* that are seen together. Let them unawakened sleep. Speedily, &c.

* Hymn in praise of Indra, (v. 1 to 4) of the mortar used for preparing the sacrifice, (v. 5-6) of the mortar and pestle, (v. 7 to 8,) and lastly of the God Harichandra, or of the skin used for the libation, or of the libation itself. The same Rishi. Metre Anustubh (1 to 6,) Gâyatri (7 to 9.)

† Hymn in praise of Indra. The same Rishi, Metre Pankti.

4. Let sleep those *our foes*, not offering gifts, let our friends, offering gifts, be awake. Speedily, &c.

5. Slay, O Indra, the ass praising thee with that vicious voice. Speedily, &c.

6. Let the storm in its tortuous path fall afar on the forest. Speedily, &c.

7. Kill every slanderer, slay the cruel *enemy*. Speedily, &c.

THIRTIETH HYMN.*

1. In desire of food we sprinkle with *our* libation, like a well, your Indra, the powerful Satakratu,

2. Who *like water*, running into a valley, approaches a hundred, nay a thousand, of purified well prepared libations.

3. For the pleasure of the mighty Indra, do *the libations* approach him, he holds them all in his belly, like the sea the water.

4. This *libation* also is ready for thee, do thou attend to it like the pigeon to his pregnant mate, thou hast also accepted of this our praise.

5. Guardian of wealth, praised in songs, O hero, mayest thou, whose praise is *proclaimed by us*, be gracious to us with thy might.

6. Assist us, O Satakratu, with thy help in this fight. In other things *also*, thou and I, meet in converse.

7. We, the friends of Indra, invoke in every rite, in every fight the help of the mightiest Indra.

8. If he hears our invocation, he will indeed approach us with a thousand helps and with food.

9. In sight of the ancient house (the heaven,) I invoke the man who goes to many *sacrificers*, thee, whom of old my father invoked.

10. We implore thee, beloved by all, called by many, thee, O friend, who vouchsafest a home, to *grant thy favour* to those who praise thee.

11. Bestow, drinker of the juice, on us, the drinkers of the juice, thy friends, *abundant cows* with wide jaws, *bestow them*, O friend, wielder of the thunderbolt.

12. Let thus it be, O drinker of the juice, friend, armed with the

* Hymn in praise of Indra, (v. 1 to 8,) of the Aswins, (v. 17 to 19,) of the dawn (v. 20 to 22,) the same Rishi. Metre Gâyatri (v. 1 to 15 and 17 to 22,) v. 16 Tristubh.

thunderbolt, do thou thus act that we wish *thy favour* for the sake of our desire.

13. When Indra rejoices with us, let us, possessed of food, have cows that give abundant milk, that are strong, in which we rejoice.

14. Let another god, like thee, O powerful, by thy *grace* obtained, implored by the praising *priests*, bring us the fulfilment of our wishes, as a wheel is brought to the chariot.

15. What wealth is desirable, do thou, O Satakratu, be pleased to bring it for those who praise thee, as a wheel is brought by the labour of the artisan.

16. Always conquered Indra with his foaming, neighing, pausing horses, the wealth of *foes*. Through our worship he has given the golden chariot, he has given us gifts for our enjoyment.

17. O Aswins, come with food, bestowed by you, that renders us rich in horses. May, by your favour, O donors, our house be rich in cows, be rich in gold.

18. For your immortal chariot to which the horses are yoked for both of you, proceeds, ye donors, through the atmosphere.

19. You rested one wheel of your chariot on the summit of the immoveable mountain, the other rolls through the heavens.

20. Which mortal is now thy delight, O immortal dawn, who lovest praise? Whom dost thou approach, mighty goddess?

21. We indeed, do not know from nigh or from afar thy shape, O many-coloured, radiant, all-pervading dawn.

22. Approach thou, O daughter of Heaven, with this food; bestow wealth upon us.

THIRTY-FIRST HYMN.*

1. Thou, Agni, wast first the Rishi Angiras, then thou becamest a god, the lovely companion of the gods. The wise Maruts, in shining armour clad, who know the sacred rites, were born at thy sacrifice.

2. Thou, O Agni, first the sage Angiras, adorn at the ceremonies of the gods, thou who, for the favour of all the worlds, art every where spread, thou wise, from two parents born, who for the sake of man dwellest at every place.

* Hymn in praise of Agni; Rishi Hiranyastôpa, the son of Angiras. Metre Tristubh, (v. 1 to 7; 5 to 15 and 17.) Vayati, (v. 8, 16 and 18.)

3. Thou, O Agni, prior than the wind, be manifest to *the sacrificer*, who, desirous of propitious rites, adores thee. *Seeing thy might*, heaven and earth shook; thou broughtest the sacred utensils to the sacrifice for which the priest is elected; thou, O guardian of the house, didst manifest the great gods.

4. Thou, O Agni, hast opened the heaven to Manu; to Pururavasa who performed pious rites, wast thou a great benefactor. When thou, by friction art emitted from thy parents, then they carry thee to the east, and again to the west.

5. Thou, O Agni, the donor of gifts, the increaser of wealth, art worthy to be praised by *the sacrificer* who raises the vessel, who knows well the invocation and the ceremonial prayers. Thou, O Agni, who suppliest food, doest protect man.

6. Thou, O Agni, makest that a man walking in the path of vice, is leading a worthy life, thou O Sage, who, when the battle, as welcome to heroes, is near, with a few killest many.

7. Thou, O Agni, for the sake of food keepest that man in an immortal state from day to day who is anxious to obtain the twofold kind of *living wealth* (man and cattle.) To such a sage thou givest happiness and food.

8. Thou, O Agni, worthy of praise, render for the sake of my wealth, render my son a renowned performer of pious rites.* Let us increase by a new son, given by thee, the sacred rites. Ye heaven and earth, with the other gods, do protect us.

9. Thou blameless Agni, dwelling near the parents (heaven and earth) who a god, under the gods, art watching, do thou, creating the bodies of our children, attend to us; be gracious to the performer of rites; thou, O wealthy, bestowest all riches.

10. Thou, O Agni, art gracious; thou art a father to us, thou a preserver of our life; we are thy family, O thou whom nought can injure, to thee, surrounded by heroes, the preserver of the ceremonies, flow riches, a hundredfold, nay, a thousandfold.

11. The gods at first made thee, O Agni, when thou livedst in human shape, the general of the man Nabusha. They made Ila, the daughter of Manu, his teacher, when the son of my father was born.

12. Thou, O praiseworthy god Agni, with thy help protect us, the wealthy, and the life of our sons. Do watch over the cows of the son of my son; for he always watches over thy rites.

13. Thou, O Agni, the ready guardian of the untiring sacrificer, burnest with four eyes. Thou indeed art longing in thy mind for the hymn of the praising priest who offers the sacred butter to thee, who doest no harm, who dost protect.

14. Thou, O Agni, wishest for the praiseworthy sacrificer excellent wealth, that is desirable. Thou intent to protect the weak sacrificer, art called a father; thou, O wise, watch over the infant and the heavenly quarters.

15. Thou, O Agni, as an unpiercable breast-plate protects the warrior, guardest every where the man who gives to the priest the due reward; he who with sweet food delighting the guest in his home offers the victim, is alike heaven.

16. Forgive us, O Agni, this deviation from the rite and this path which we walk far from thy worship; for thou, to be obtained as a providing father, settest aright the ceremonies of the sacrificer manifesting thyself.

17. Like a man, O Agni, like Angiras, O Angiras, like Yayāti, like men of old, come hither to the sacrifice, bring the divine host; let them sit on the sacred straw, and offer the welcome sacrifice.

18. Do thou, O Agni, increase with this prayer, which we offered thee according to our power and our wisdom; do thou guide us to greater wealth, and confer on us provident wisdom, that bestows food.

THIRTY-SECOND HYMN.*

1. I shall now proclaim the mighty deeds which Indra, armed with the thunderbolt, performed of old. First he slew Ahi (the cloud), then he poured out the waters, divided the torrents of the mountains.

2. He slew Ahi, who took refuge to the mountain. Tashtri made him the praiseworthy thunderbolt; as cows to their calves, so the rivers hurried to the sea.

3. Indra, going forth as the bull, desired the libation; he drank at the three sacrifices the ready juice. Maghavan, seizing his weapon, the thunderbolt, strack the first-born of the clouds.

4. When thou, O Indra, didst strike the first-born of the clouds, then didst thou indeed destroy the delusions of the deluders (the Asurs),

* Hymn in praise of Indra; the same Rishi; metre Tristubh.

then producing the sun, the sky and the dawn, didst thou in truth not discover *any* more a foe.

5. Indra struck with his thunderbolt Vritra, felled in night, with mighty blow shattering his shoulders, as trees are felled by the axe; down to the earth was Ahi thrown.

6. Vritra, like a warrior whom none equals, with wicked joy called out *Indra*, the mighty hero, who slays many, the destroyer of foes; he did not escape to be counted with the number of his slain. *Indra's* foe raised the rivers *by his fall*.

7. Without hands and feet he provoked to battle *Indra*, who dashed his thunderbolt on *Vritra's* neck; Vritra, like a eunuch aping a man, was stretched with mangled members *to the ground*.

8. The waters gladdening the heart of man, rush over him, as he lies there stretched, as over the broken banks of a river. Ahi lies stretched at the feet of the waters, which Vritra by his vastness held embraced.

9. The mother of Vritra was lying *athwart* (to protect her son) above her struck *Indra's* fatal weapon. Above was the parent, underneath the son, Dana (the mother) slept the sleep of death, as with he *half sleeps* the cow.

10. The waters rush over Vritra's headless body, thrown in the midst of the restless, never-ceasing waves: the foe of *Indra* sleeps the profound darkness *of death*.

11. The waters, whose husband was the oppressor, whose guardian was Ahi, were held refrained, as the cows by Pani. Having slain Vritra, *Indra* burst open the cavern of the waters that was locked up.

12. Thou wast like the horse's tail (which easily drives off flies) O *Indra*, when that one god *without equal* attacked thee with his weapon, thou didst seize the cows, seize, O hero, the libation, thou gavest leave to the seven rivers to run *their course*.

13. Not the lightning, made against *Indra*, not the thunder, not the rain and lightning, which Vritra brought forth, kept *Indra* back, when *Indra* and Ahi fought. Maghavan, although attacked *with other delusions*, was victorious.

14. If fear approached thy heart, after thou hadst slain Ahi, whom sawest thou else as the slayer of Ahi, for like the terrified falcon thou *crossedst* over nine and ninety rivers.

15. Indra the king of the moveable and immoveable, and of the tamed horn-headed *cattle*, Indra the thunderbolt in his hands, dwells in heaven as the Kūṭ of men : like the wheel the spokes, so embraces Indra that all.

14
7/6